

Ada Górna, ada.gorna@student.uw.edu.pl

Krzysztof Górny, krzysztofgorny@student.uw.edu.pl

Andrzej Kowalczyk, akowalczyk@uw.edu.pl

Wydział Geografii i Studiów Regionalnych, Uniwersytet Warszawski

Dziedzictwo kolonialne jako atrakcja dla turystyki miejskiej

Słowa kluczowe: dziedzictwo kolonialne, atrakcyjność turystyczna, turystyka miejska, Afryka Subsaharyjska.

Abstrakt

Dziedzictwo kolonialne, rozumiane jako materialna i niematerialna spuścizna po epoce, w której mocarstwa europejskie podporządkowały sobie znaczną część zamieszkałych obszarów Ziemi, stanowi interesujący przedmiot rozważań naukowych dla badaczy zajmujących się turystyką. Szczególnie ciekawym wydaje się tutaj aspekt istotnego, jeśli nie dominującego wpływu dziedzictwa kolonialnego na główne obiekty koncentracji współczesnej turystyki, jakimi są miasta. W niniejszym artykule poddano analizie trzy przypadki z Afryki Subsaharyjskiej, tj. Saint-Louis w Senegal, Bandżul w Gambii oraz Swakopmund w Namibii, za cel stawiając udowodnienie owego dominującego wpływu spuścizny kolonialnej na turystykę miejską. Rozważania na temat skali i zakresu badanego zjawiska wzbogacono o analizę atrakcji turystycznych wyszczególnionych w przewodnikach Lonely Planet, będących obecnie jednymi z najbardziej rozpoznawalnych, a tym samym opiniotwórczych przewodników na świecie. Część główną, dotyczącą wspomnianych miast poprzedza analiza wpływu dziedzictwa kolonialnego na strukturę przestrzenno-funkcjonalną miast oraz próba zdefiniowania zjawiska turystyki miejskiej.

Wprowadzenie

Chociaż termin „kolonializm” jest różnie pojmowany, pojęcie „dziedzictwo kolonialne” wydaje się być łatwiejsze do zdefiniowania, gdyż można przyjąć, że oznacza wszystkie pozostałości materialne i niematerialne po kolonializmie. Problemem jednak jest, jak wyróżnić wspomniane wyżej „pozostałości” czy też skutki (następstwa) kolonializmu, gdyż wiele z nich uległo w czasach postkolonialnych daleko idącym zmianom i współcześnie często bardzo trudno oddzielić to co jest dziedzictwem kolonialnym, od tego co zostało później poddane różnorodnym zmianom, tracąc swój pierwotny charakter.

Jednak celem przedstawianego niżej tekstu nie jest snucie rozważań na temat istoty i zakresu terminu „dziedzictwo kolonialne”, gdyż problem ten mieści się raczej w zainteresowaniach historii, nauk politycznych czy antropologii kulturowej, a nie geografii czy nauk o turystyce.

Celem prezentowanego opracowania jest wykazanie, że w miastach znajdujących się w krajach położonych poza Europą i będących w swoim czasie obszarami zależnymi (koloniami, protektoratami itp.) od państw europejskich, dziedzictwo kolonialne nadal stanowi istotną część przestrzeni miasta (rozumianej w ujęciu percepcyjno-behawioralnym) i bardzo często jest czynnikiem decydującym o jego atrakcyjności turystycznej.¹ Dotyczy to zarówno obiektów materialnych składających się na tkankę miasta, jak i sfery niematerialnej – struktury społecznej i życia codziennego mieszkańców, funkcji pełnionych przez poszczególne obiekty i części miasta, nazw ulic i gmachów publicznych itp.

¹ W przedstawianym tekście świadomie pominięto problem dziedzictwa kolonialnego w miastach Ameryki Północnej (w Stanach Zjednoczonych i Kanadzie) oraz w Australii i Nowej Zelandii, przyjmując, że trudno porównywać zachodzące w nich procesy ze zjawiskami przestrzenno-społecznymi występującymi współcześnie w założonych (lub rozwijających się) w czasach kolonialnych miastach Afryki, Ameryki Łacińskiej i Azji.

Przedstawiany poniżej tekst składa się z trzech zasadniczych części. W pierwszej zawarto krótki opis głównych cech wykazywanych przez miasta powstające w epoce kolonializmu, a także zajęto się wpływem dziedzictwa kolonialnego na strukturę przestrzenno-funkcjonalną współczesnych miast w krajach będących niegdyś obszarami zależnymi od mocarstw kolonialnych. Druga część – zdecydowanie najkrótsza – poświęcona jest omówieniu zakresu pojęcia „turystyka miejska”. Trzecia część – stanowiąca trzon prezentowanego opracowania – składa się z rozdziałów dotyczących atrakcyjności turystycznej dziedzictwa kolonialnego (na przykładzie miast Afryki Subsaharyjskiej) oraz jego wykorzystania w promocji turystycznej miast.

Dziedzictwo kolonialne w strukturze przestrzenno-funkcjonalnej współczesnych miast

Układ przestrzenno-funkcjonalny

Elementem, który często występuje w miastach pokolonialnych, a pozostającym następstwem dziedzictwa kolonialnego, jest ich układ przestrzenno-funkcjonalny. Chociaż praktycznie wszystkie ośrodki miejskie są zróżnicowane wewnętrznie pod względem przestrzenno-funkcjonalnym, to jednak w miastach, które powstały w czasach kolonialnych, bądź istniały już wcześniej, ale w epoce kolonialnej uległy daleko idącym zmianom, można wyróżnić kilka charakterystycznych cech, odróżniających je od miast Europy czy Ameryki Północnej. Dotyczy to zwłaszcza miast Azji, w mniejszym stopniu Afryki i Ameryki Południowej.

Na wstępie należy zauważyć, że w czasach nowożytnych pierwsze regulacje prawne dotyczące zakładania miast na terenach zajętych przez kolonizatorów europejskich znalazły się w dokumencie wydanym już w 1573 roku przez króla Filipa II „Prawach o Indiach” (*Leyes de Indias*), w którym to znalazły się zapisy określające układ przestrzenny miast powstających w koloniach hiszpańskich. Przepisy te odnosiły się do trzech typów osiedli: *presidios* (miast-garnizonów wojskowych), *misiones* (misji) oraz *pueblos* (miast zarządzanych przez władze cywilne).² Przepisy te nie były czymś nowym w urbanistyce, gdyż w znacznym stopniu nawiązywały do dzieła *De architectura libri decem* Witruwiusza (Marcus Vitruvius Pollio)³ z I wieku p. n. e., które zostało odnalezione w 1415 roku i zdobyło uznanie wśród urbanistów, architektów i budowniczych w epoce Odrodzenia. Nie rozwijając dalej tego wątku, należy stwierdzić, że większość miast założonych w XVI-XVIII wieku w byłych koloniach hiszpańskich (nie tylko w dzisiejszej Ameryce Łacińskiej, dotyczy to również np. Manili na Filipinach) ma do dzisiaj charakterystyczny układ urbanistyczny nawiązujący do *Leyes de Indias*.

Przechodząc jednak do miast pokolonialnych Azji i Afryki, jedną z ich charakterystycznych cech jest odizolowanie części założonej przez europejskich kolonizatorów od części miasta istniejącej już wcześniej. Dotyczy to zwłaszcza miast zakładanych przez Brytyjczyków w obecnych Indiach, Pakistanie, Bangladeszu czy Malezji. Ponieważ miasta te pełniły funkcje garnizonów wojskowych i ośrodków władzy, w pewnym oddaleniu (m.in. z powodów militarnych, gdyż ułatwiało to obronę w razie powstania) od dotychczasowego miasta powstawał tzw. *cantonment*, czyli dzielnica wojskowa.⁴ Poza koszarami, placami ćwiczeń, strzelnicami i innymi obiektami *stricte* wojskowymi, wznoszono w nich domy dla rodzin oficerów, kościoły, szpitale, szkoły, kantyny i kluby,

² *La fundación de las ciudades Hispanoamericanas*, <http://www.arquba.com/monografias-de-arquitectura/la-fundacion-de-las-ciudades-hispanoamericanas> [25.03.2016].

³ Vitruvii, M. Polionis [b.r.w.].

⁴ Za pierwsze *cantonment* przyjmuje się Barrackpore (Indie, obecnie stan Bengal Zachodni), o którym znalazła się wzmianka w *The Bengal General Order 1789*. Zostało ono założone w 1772 roku z inicjatywy ówczesnej Kompanii Wschodnioindyjskiej, która zakładała nie tylko faktorie handlowe [Sheikh, 2009].

ementarze, a z czasem również hotele, stacje kolejowe, pomniki itp. Z reguły *cantonments* miały regularny układ ulic (niekiedy gwiaździsty) i duże place, a znaczną ich część zajmowały tereny zielone (parki, skwery), a także urządzenia rekreacyjno-sportowe, jak boiska (do gry w krykieta, później do gry w piłkę nożną), pola do gry w polo, pola golfowe itp.

Początkowo *cantonments* podlegały dowódcy danego garnizonu, jednak w 1864 roku wprowadzono przepisy, zgodnie z którymi zaczęły one być administrowane przez władze o pewnych uprawnieniach cywilnych. Oznaczało to również, że niektóre urządzenia techniczne mogły być finansowane ze środków przekazywanych przez rząd, co sprawiło, iż zaczęły się one szybko rozwijać. W 1880 roku władze *cantonments* otrzymały uprawnienia do wprowadzania podatków lokalnych. W tych samych regulacjach prawnych znalazł się też zapis, iż władza w *cantonment* będzie sprawowana przez zarząd, a nie jednoosobowo. Jednak głównym dokumentem, który sprawił, że *cantonments* zaczęły przypominać inne miasta, był *The Cantonments Act, 1924*. Ustawa ta przewidywała, że władze *cantonment* będą pochodzić z wyborów, aczkolwiek na czele zarządu (*Cantonment Board*) będzie stał dowódca garnizonu.⁵ Wśród większych miast, które rozwinęły się, a niekiedy powstały jako *cantonment* należy przede wszystkim wymienić Ahmedabad, Bangalore, Kanpur, Meerut, Puna i Secunderabad (część aglomeracji Hyderabad-Secunderabad) w Indiach, jak również Peszawar, Rawalpindi i Sialkot w Pakistanie. W tym miejscu trzeba nadmienić, że – mimo nieco podobnych cech morfologicznych – nie powstało jako *cantonment* New Delhi, gdyż w 1911 roku zostało one założone jako przyszła stolica Indii Brytyjskich.⁶ Należy zauważyć, że chociaż w miastach zakładanych w koloniach francuskich, niemieckich, holenderskich czy belgijskich, można dostrzec układ przestrzenny przypominający ideę *cantonment*, to jednak właśnie w posiadłościach Wielkiej Brytanii koncepcja ta doczekała się najpełniejszej realizacji i jej następstwa zachowały się do czasów współczesnych.

Drugą pozostałością po czasach kolonialnych, która również zachowała się zwłaszcza w Azji Południowej i Azji Południowo-Wschodniej, są tak zwane *hill stations*, które można uznać za odpowiednik „stacji klimatycznych” w górskich regionach Europy. Ponieważ w polskiej literaturze geograficznej koncepcja *hill stations* została już opisana [Kowalczyk 2009], należy jedynie wspomnieć, że również obecnie stanowią one dużą atrakcję turystyczną (np. Simla, Nainital, Kodaikanal, Ootacamund w Indiach, Genting Highlands w Malezji, Nuwara Eliya w Sri Lance), zarówno ze względu na swoje położenie i klimat, jak i z powodu charakterystycznego układu przestrzennego, a zwłaszcza licznych obiektów nawiązujących do dziedzictwa kolonialnego.

Trzecim często spotykanym elementem struktury przestrzenno-funkcjonalnej miast pokolonialnych, nie tylko położonych w Azji i Afryce, ale także w Ameryce Łacińskiej, są dzielnice zamieszkiwane przez najuboższą ludność, zwane slumsami, fawelami czy też *bidonvilles*.⁷ Chociaż slumsy występowały w XIX wieku i na początku XX wieku w wielu miastach Europy i Ameryki Północnej, to jednak współcześnie występują one przede wszystkim w miastach położonych w krajach rozwijających się. Nie wdając się w rozważania na temat ich genezy, układu przestrzennego czy zachodzących w nich procesów społecznych, należy wyraźnie stwierdzić, iż ich obecność w miastach Azji, Afryki i Ameryki Łacińskiej jest w dużej mierze spuścizną po czasach kolonialnych, gdyż jest skutkiem ostrych nierówności społecznych, niekontrolowanej migracji z terenów wiejskich do miast, zróżnicowanej struktury rasowo-etnicznej itp.

⁵ *The Cantonments Act, 1924* [1924].

⁶ W Delhi *cantonment* powstał w 1914 roku i obecnie dzielnica o nazwie Delhi Cantonment leży w części miasta położonej między New Delhi a lotniskiem międzynarodowym (Indira Ghandi International Airport).

⁷ Określenie „bidonville” („miasto z puszek”) pojawiło się po raz pierwszy w odniesieniu do Tunisu [https://fr.wikipedia.org/wiki/Bidonville, 25.03.2016].

Jednak nie tyle układ przestrzenno-funkcjonalny miast o historii kolonialnej stanowi atrakcję dla turystów, co przede wszystkim obecność obiektów będących integralną częścią składową ich dziedzictwa kolonialnego. W pokolonialnych miastach Azji, Afryki, czy Ameryki Łacińskiej występują liczne budowle, które bądź ze względu na swój wygląd, bądź z powodu pełnionych przez siebie funkcji, wyraźnie nawiązują do kolonialnej przeszłości. Jako przykład można podać obiekty militarne (forty, mury obronne itp. – np. Malakka w Malezji, Galle w Sri Lance), budowle o przeznaczeniu sakralnym (np. kościoły w miastach Azji Południowej czy też meczety i świątynie hinduistyczne w miastach RPA) oraz inne obiekty (np. nawiązujące do architektury europejskiej muzeum, hala targowa i dworzec kolejowy w Lahore w Pakistanie). Często budowle te oraz ich zespoły są głównymi atrakcjami turystycznymi w danym mieście, jak np. katedra luterańska Christuskirche w Windhoek (Namibia), Fort Jesus w Mombasie (Kenia), dzielnica Intramuros w Manili (Filipiny) czy Gateway of India („Brama Indii”) w Mumbaju (Indie). Ich znaczna atrakcyjność wynika z różnych przesłanek. Najczęściej jest to ich „inność” w stosunku do otaczającej je zabudowy, jak również specyficzny styl architektoniczny, w jakim zostały wzniesione.

Ryc. 1a. Wzniesiony w latach 1593-1596 przez Portugalczyków Fort Jesus w Mombasie (Kenia)
Źródło: fot. Jacek Górny, 2009

Ryc. 1b. Dworzec kolejowy Garde de Casa-Voyageurs z 1923 roku w Casablance (Maroko)
Krzysztof Górny, 2015

Ryc. 2 a i b. Zbudowany w 1569 roku Dom Miłosierdzia (Santa Casa de Misericordia, szpital i dom opieki społecznej) w Makau (Chińska Republika Ludowa, Specjalny Region Autonomiczny Makau) (po lewej).

Przykłady budowli wzniesionej w stylu często spotykanym w koloniach Portugalii i Hiszpanii.

Tramwaje piętrowe w Victorii (Chińska Republika Ludowa, Specjalny Region Autonomiczny Hongkong) (po prawej). Pozostałość po panowaniu Wielkiej Brytanii. Podobne tramwaje jeździły niegdyś nie tylko w miastach Wielkiej Brytanii, ale również Związku Południowej Afryki (Johannesburg), Indii Brytyjskich (Bombaj), Nowej Zelandii (Auckland, Christchurch, Wellington) i Australii (Hobart).

Źródło: fot. Anna Kowalczyk, 2011.

Struktura społeczna

Atrakcyjność turystyczna miast związana z zachowanym w nich dziedzictwem kolonialnym może również dotyczyć występującej w nich struktury społecznej. Jak już wcześniej wspomniano, jednym z następstw podbojów kolonialnych były masowe migracje (dobrowolne, ale często przymusowe – np. wynikające z niewolnictwa), które sprawiły, iż wiele miast w Azji czy w Afryce wykazuje zróżnicowaną strukturę rasowo-etniczną, jak również strukturę religijno-wyznaniową. Obecność różnych grup etnicznych, o odmiennych zwyczajach żywieniowych, sposobie ubierania się itp., stanowi dla turystów istotną atrakcję, podobnie jak – wynikająca z zamieszkiwania miasta przez różne grupy religijne – obecność w przestrzeni miejskiej świątyń różnych wyznań. Jako przykład mogą służyć niektóre miasta w Azji Południowo-Wschodniej (zwłaszcza Singapur, Kuala Lumpur czy Penang w Malezji) i w Afryce (zwłaszcza Kapsztad i Durban w RPA), których duża atrakcyjność turystyczna wynika z ich zróżnicowanej i będącej spuścizną po czasach kolonialnych struktury społecznej

Nazwy

Trzecią – niekiedy bardzo ważną – spuścizną po czasach kolonialnych, są w miastach Afryki, Azji i Ameryki Łacińskiej nazwy ulic, placów, terenów zielonych czy też różnego rodzaju instytucji (np. restauracji, sklepów). Wynika to nie tylko z tego, iż w większości państw będących dawniej koloniami, czy protektoratami, język kolonizatorów jest obecnie językiem urzędowym, ale również z tego, że wiele nazw nadanych w okresie zależności od mocarstw europejskich zachowało się do dzisiaj. Np. powstała w 1921 roku dzielnica Model Town w Lahore (Pakistan) ciągle ma taką samą nazwę, podobnie jak arteria Hughes Road w centralnej części Mumbaju (Indie). We wspomnianym Lahore główna ulica, która oficjalnie nosi nazwę Shahreh-e Quaid-e Azam, zwyczajowo jest nazywana Mall Road lub The Mall, co jest nawiązaniem do ulicy o takiej samej nazwie w Londynie. Część nazw pochodzących z okresu kolonialnego zachowała się także w Dakarze (Senegal). Co prawda, Rue Courbet została przemianowana na Avenue Nelson Mandela, a Rue Maréchal Pétain nosi nazwę Rue Mermoz, to jednak ulice Rue Maréchal Galliéni i Rue Maréchal Joffre zachowały swoje nazwy z okresu panowania Francji, co może wydawać się dziwne (zwłaszcza z perspektywy przyjętej w Polsce), gdyż obaj oficerowie służyli w końcu XIX wieku Afryce Zachodniej we francuskich wojskach kolonialnych, a Joseph Galliéni pełnił bardzo ważne funkcje właśnie na terytorium obecnego Senegalu [Gheusi 1922, s. 18-32].

Turystyka miejska

Wśród licznych miejsc budzących zainteresowanie turystów, ośrodki miejskie zawsze należały do częściej odwiedzanych celów przemieszczeń turystycznych. Według Ch. M. Law'a [1993, s. 1] „(...) dowiedziono, że duże miasta są najważniejszymi miejscami na świecie odwiedzanymi przez turystów”. W znacznej części literatury przedmiotu turystyka miejska jest rozumiana jako „turystyka w mieście” i jest traktowana jako turystyczna funkcja miasta [Ashworth 1989, s. 33]. Jednak niektórzy uważają, że turystyka miejska jest formą aktywności różniącą się zasadniczo od innych typów turystyki, jak również od innych procesów zachodzących w środowisku miejskim. Zdaniem cytowanego G. J. Ashwortha [1992, s. 3] z tego też względu powinna ona być rozpatrywana jako złożone zjawisko składające się z różnych przejawów aktywności turystycznej, jak również z punktu widzenia roli, jaką turystyka odgrywa lub może odgrywać w szeroko rozumianym funkcjonowaniu miasta.

W prezentowanym tekście pojęcie „turystyka miejska” jest rozumiana jako formy turystyki, których celem jest odwiedzanie i poznawanie miasta traktowanego jako dziedzictwo kulturowe i uznawanego za niepodzielny element przestrzeni turystycznej. Przy tak pojmowanej turystyce miejskiej jedną z kluczowych kwestii jest problem

atrakcyjności turystycznej miast. Chociaż dawniej uważano, iż o atrakcyjności turystycznej danego miasta decydują jego walory turystyczne, a co najwyżej istniejące w nim zagospodarowanie turystyczne, obecnie przyjmuje się, że ważnym elementem mającym wpływ na atrakcyjność turystyczną miasta jest również sposób organizacji ruchu turystycznego, a zwłaszcza promocja i obsługa turystów.

W polskiej literaturze przedmiotu zasygnalizowany wyżej problem znalazł ostatnio odzwierciedlenie w pracy P. Zmyślonego [2015], która dotyczy różnych aspektów funkcji turystycznej współczesnych miast. W książce tej, którą można uznać za najlepszą monografię poświęconą roli turystyki w rozwoju miast w dobie globalizacji, jaka została wydana w Polsce, poświęcono uwagę m.in. znaczeniu dziedzictwa historycznego dla atrakcyjności turystycznej miasta [Zmyślony 2015, s. 67-69, rys. 7 – s. 71, s. 73]. Warto zauważyć, że P. Zmyślony podjął kwestię szeroko rozumianego dziedzictwa również we fragmencie odwołującym się do koncepcji miasta kreatywnego autorstwa R. Floridy, co nieczęsto zdarza się u autorów podejmujących problem kreatywności [Zmyślony 2015, s. 182].

Zainteresowanie badaczy atrakcyjnością turystyczną miast pojawiło się dosyć wcześnie, czego przykładem mogą być opracowania A. Spack'a [1975] oraz G. Walla i J. Sinnotta [1980]. Interesujące studia na ten temat prowadził również A. A. Lew [1987, 1991], który badając atrakcyjność Singapuru zajmował się głównie kwestią, jak jest ona przedstawiana w przewodnikach turystycznych. Podobny charakter miały badania C. K. Corkery'ego i A. J. Bailey'a [1994] na temat zniekształceń obrazu miasta w wydawnictwach przeznaczonych dla turystów. Z kolei H. Hughes [2003, s. 169], zajmując się atrakcyjnością turystyczną Nowego Jorku, zauważył, iż aż 56% odwiedzających miasto, jako główny motyw przyjazdu podało chęć osobistego poznania jego specyfiki polegającej na zróżnicowaniu kulturowym oraz bogatej ofercie kulturalnej. Wymieniona przez H. Hughesa [2003, s. 169] specyfika miast wynikająca z ich zróżnicowania kulturowego, a tym samym bogatej oferty kulturalnej, jak najbardziej znajduje odzwierciedlenie w miastach, których atrakcyjność turystyczna wynika z ich przeszłości.

Wychodząc z tego założenia należy przyjąć, że dziedzictwo kolonialne – przez to, iż jest „obcą naleciałością” w przestrzeni obecnego miasta – może być samo przez się czymś, co podnosi jego atrakcyjność turystyczną. Mimo że problem ten dotyczy miast na różnych kontynentach, w poniższym tekście postanowiono szerzej zająć się nim na przykładzie miast Afryki Subsaharyjskiej głównie z tego powodu, że właśnie ten region był kolonizowany przez Europejczyków jako jeden z ostatnich i co więcej, jako jeden z ostatnich uwolnił się spod obcego panowania.

Atrakcyjność turystyczna dziedzictwa kolonialnego w miastach Afryki Subsaharyjskiej

Ogólny zarys problemu

Jak już wcześniej wspomniano, kraje Afryki Subsaharyjskiej stosunkowo późno uzyskały niepodległość. Chociaż w kilku przypadkach stały się one niezależne w końcu lat 50. XX wieku (Gwinea, Ghana, Sudan), to jednak zdecydowana większość z nich stała się niepodległa dopiero w latach 60.-70. ubiegłego wieku. Krajami, które najpóźniej uzyskały pełną niepodległość są: Zimbabwe (1980 rok), Namibia (1990 rok), Erytrea (1993 rok) oraz Sudan Południowy (2011 rok).⁸

⁸ Obecne Zimbabwe, a wtedy Rodezja, było faktycznie niezależne od 1965 roku, natomiast Erytrea i Sudan Południowy powstały w wyniku wydzielenia się z Etiopii i Sudanu.

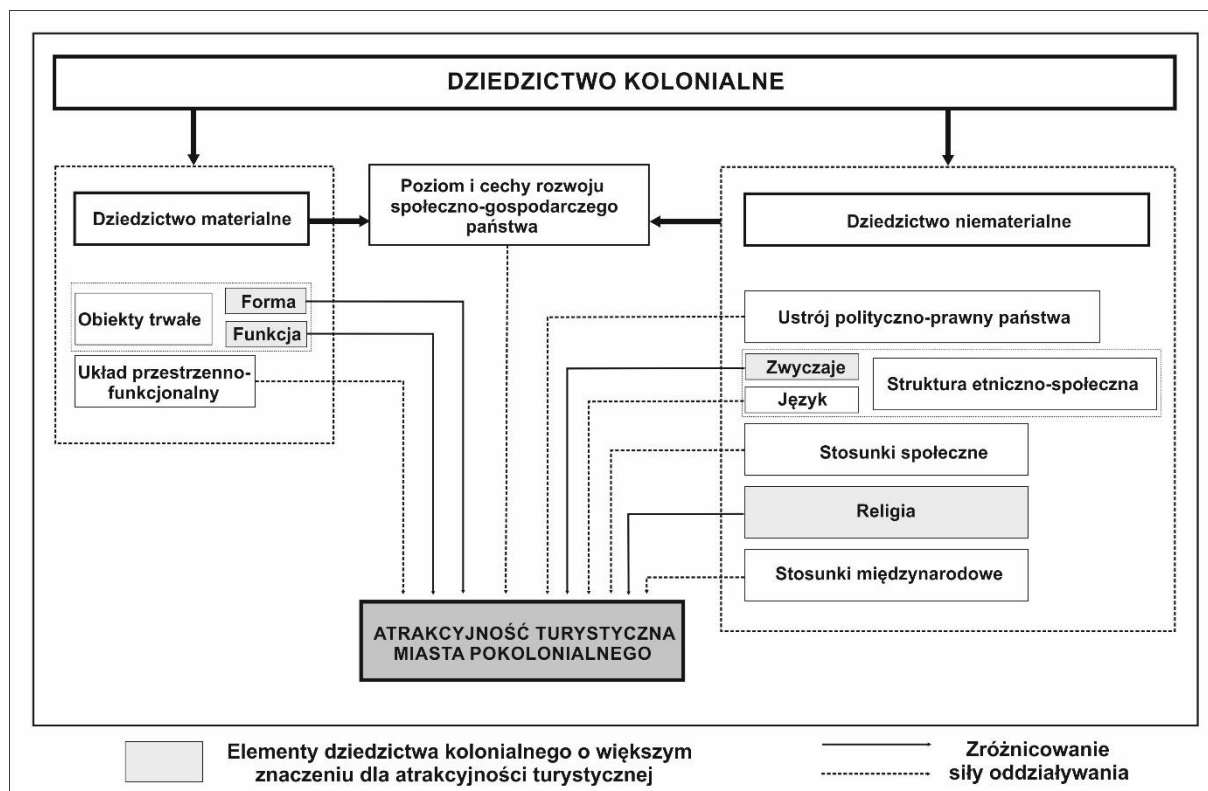
Mimo że kolonializm⁹ – traktowany, jako jeden z ważniejszych etapów w historii ludzkości – jest na ogół uważany jako czas dominacji kultury europejskiej nad kulturami pozaeuropejskimi (m.in. poprzez narzucanie religii chrześcijańskiej, zwalczanie niektórych miejscowych tradycji, wprowadzanie języka kolonizatorów), przemocy militarno-politycznej i niesprawiedliwości społecznej, jak również eksploatacji gospodarczej terytoriów zależnych od mocarstw kolonialnych, przyniósł on znaczne zmiany o charakterze przestrzennym i społeczno-gospodarczym, które współcześnie trudno rozpatrywać w kategoriach zło-dobro. Nie wdając się w głębsze rozważania na ten temat, należy przyznać, że z jednej strony dziedzictwem kolonializmu jest mające nadal miejsce uzależnienie gospodarcze (np. państw Afryki) od dawnych metropolii czy też przebieg granic międzynarodowych nierespektujących granic etnicznych, ale z drugiej strony miał on pośredni wpływ na wydłużenie się średniej długości życia człowieka, zwiększenie się stopnia dostępności komunikacyjnej, rozwój szkolnictwa itp. Wychodząc od tych przesłanek za uboczne następstwo kolonializmu można również uznać wzrost zainteresowania turystów z krajów wysoko rozwiniętych krajami Azji, Afryki czy Oceanii, co oczywiście nie zawsze musi być korzystne dla mieszkańców odwiedzanych krajów i regionów, co wykazała m.in. A. Dłużewska [2009].

Chociaż w polityce historycznej prowadzonej przez kraje, które niegdyś były terytoriami zależnymi, okres kolonializmu jest interpretowany w sposób jednoznacznie negatywny, faktem jest, że następstwa epoki kolonialnej – nie tylko w sferze materialnego dziedzictwa kulturowego – są często traktowane przez ich władze jako atrakcje turystyczne o dużej wartości. Dotyczy to przede wszystkim budowli z czasów kolonialnych (fortów, obiektów sakralnych i innych budynków publicznych, jak również obiektów mieszkalnych), ale również niektórych tradycji (np. w regionie Morza Karaibskiego i w Brazylii związanych z muzyką i tańcem) czy miejsc ważnych wydarzeń (np. pola bitew, miejsca związane z dawnymi podróżnikami). Można mówić o swoistym paradoksie – z jednej strony kraje pokolonialne chcą zerwać z przeszłością kolonialną, a z drugiej strony często otaczają opieką konserwatorską i promują symbole dawnej zależności od obcych mocarstw. Ponieważ dalsze rozważania na ten temat wykraczają poza problem zasygnalizowany w tytule, można jedynie stwierdzić, że jedną z przyczyn wykorzystywania dziedzictwa kolonialnego w bieżącej polityce turystycznej są oczywiście doraźne cele, ale z drugiej strony jest to również uwarunkowane czynnikami obiektywnymi, jak brak materialnych świadectw epoki przedkolonialnej, całkowity zanik wielu tradycji sprzed okresu obcego panowania itp.

Przyjęta metoda badań

Problem atrakcyjności turystycznej dziedzictwa kolonialnego w miastach Afryki Subsaharyjskiej postanowiono zbadać na przykładzie trzech miast położonych w trzech państwach afrykańskich: Bandżul w Gambii, Saint-Louis w Senegalii oraz Swakopmund w Namibii. Już na wstępie należy zauważyć, że każde z podanych państw należało do różnych mocarstw kolonialnych. Do 1965 roku Gambia była posiadłością Wielkiej Brytanii, Senegal do 1960 roku wchodził w skład Francuskiej Afryki Zachodniej, a Namibia była początkowo kolonią niemiecką (do 1915 roku), a później – w sensie formalnym – terytorium mandatowym Ligi Narodów, a potem ONZ, będąc jednak *de facto* posiadłością Związku Południowej Afryki, a później Republiki Południowej Afryki.

⁹ W przedstawianym tekście określenie „kolonializm” jest używane w kontekście podbojów kolonialnych państw europejskich w Afryce, obu Amerykach, Azji oraz Australii i Oceanii od przełomu XV/XVI wieku do przełomu XIX/XX wieku.

Ryc. 3. Ogólny model wpływu dziedzictwa kolonialnego na atrakcyjność turystyczną miast

Źródło: opracowanie Andrzej Kowalczyk.

Na rycinie 3 przedstawiono ogólny model wpływu dziedzictwa kolonialnego na atrakcyjność turystyczną miast. Oczywiście w niektórych przypadkach znaczenie poszczególnych elementów dziedzictwa kolonialnego dla atrakcyjności turystycznej może odbiegać od założeń przyjętych w prezentowanym schemacie, tym niemniej wydaje się, iż dla turystów uprawiających turystykę miejską w podanym wcześniej znaczeniu, szczególnie istotne są formy i funkcje (w odniesieniu do dziedzictwa materialnego) oraz zwyczaje miejscowej ludności i kwestie związane z religią (w odniesieniu do dziedzictwa niematerialnego). Inne składowe dziedzictwa kolonialnego – np. ustrój polityczno-prawny, czy relacje z innymi państwami – są ważne dla całokształtu turystyki, ale w przypadku turystyki miejskiej ich znaczenie ma charakter pośredni. Podobnie jest ze strukturą przestrzenno-funkcjonalną miast. Może ona mieć korzystny lub niekorzystny wpływ na rozwój funkcji turystycznej w mieście, ale rzadko kiedy jest to wpływ bezpośredni na spostrzeganie atrakcyjności miasta przez turystów. Na ogół jest ona przez nich spostrzegana za „pośrednictwem” obiektów stanowiących atrakcje turystyczne (zarówno ze względu na ich formę, jak i funkcję), a nie jako cały układ przestrzenno-funkcjonalny.

Dla określenia atrakcyjności turystycznej dziedzictwa kolonialnego w podanych miastach posłużono się metodą analizy porównawczej, wykorzystując informacje zamieszczone w przewodnikach Lonely Planet. Za materiały badawczy przyjęto atrakcje wymienione jako szczególnie zalecane do zobaczenia lub odwiedzenia. Wybór przewodników Lonely Planet nie był przypadkowy, gdyż od pewnego czasu są one szczególnie często wykorzystywane przez turystów (zwłaszcza młodszych wiekiem), co oczywiście nie oznacza, że inne renomowane firmy wydawnicze (np. Michelin Guide, Baedeker, Berlitz, Fodor’s, Bradt Travel Guides, National Geographic Traveler) odeszły w niepamięć. Jednak jak twierdzi P. Cywiński [2013] – mimo krytycznych uwag na temat informacji podawanych w przewodnikach Lonely Planet – „Dziś Lonely Planet to największe i najbardziej rozpoznawalne wydawnictwo turystyczne na świecie”.

Analiza wybranych przykładów

Bandżul (Gambia)

Położone nad Oceanem Atlantyckim Bandżul jest stolicą Gambii i w 2013 roku liczyło, przy powierzchni 12 km², 34 828 mieszkańców.¹⁰

Powstanie Bandżul, tak jak powstanie większości miast portowych Afryki Zachodniej wiąże się nieodparcie z okresem niewolnictwa. Zapewne nie byłoby w tym nic niezwykłego, gdyby nie fakt, że w przeciwieństwie do takich ośrodków jak wyspa Goreé w Senegal, czy Ribeira Grande w Republice Zielonego Przylądka, wznoszonych by niewolnictwo umacniać, Bandżul powstał, aby ów proceder zwalczać. Miasto założono w 1816 roku, 9 lat po wprowadzeniu zakazu handlu ludźmi na wodach i lądach imperium brytyjskiego w 1807 roku [Lloyd 2012, s. 109].¹¹ W dwa lata po założeniu u ujścia rzeki Gambia do Oceanu Atlantyckiego nowej osady, zamieszkiwało ją 600 osób, w tym garnizon wojskowy składający się głównie z oficerów brytyjskich, żołnierzy Królewskiego Korpusu Afrykańskiego i skazanych na służbę w dalekich krajach przestępców wojennych, głównie buntowników [Saho, Roberts, 2001 s. 89]. Ich zadaniem było zwalczanie wtedy już nielegalnego niewolnictwa. W 1826 roku liczba osadników wzrosła do 1800 (tym razem nie wliczając garnizonu), z czego jedynie 30 osób byli to Europejczycy [Lloyd 2012, s. 109].

Kolejne lata panowania brytyjskiego przyniosły gwałtowny rozwój demograficzny i przestrzenny miasta, które z początku nosiło nazwę Bathurst – od nazwiska Henry’ego Bathurst’a, ówczesnego sekretarza Biura ds. Wojny i Kolonii. Pierwszymi osadnikami na masową skalę byli oswobodzeni niewolnicy z terenów pobliskiego Senegal należącego do Francji, a w późniejszym okresie także mieszkańcy Freetown – stolicy kolonii Sierra Leone, z której Gambia była administrowana w latach 1821-1843 i 1866-1888 [Piłsiewicz 2008, s. 194]. W pierwszych latach ekspansji przestrzennej Bathurst podzieliło się na trzy wyraźne części: Portuguese Town, Melville Town oraz Mocom Town. Pomędzy nimi powstały otwarte przestrzenie, z czasem zagospodarowane pod rolnictwo. Słabe gleby z racji silnego zasolenia nie stanowiły jednak wystarczającego bodźca do rozwoju tego sektora i wkrótce pola zamieniono na przestrzenie użyteczności publicznej. Jeden z takich fragmentów przekształcono w boisko oraz plac ćwiczeń dla stacjonujących w mieście żołnierzy i nazywano MacCarthy Square lub Victoria Recreation Ground [Saho, Roberts, 2001 s. 90]. Miejsce to, znane dzisiaj jako Plac 22 Lipca, jest chętnie odwiedzane przez turystów z racji swego centralnego położenia i wielu odbywających się tam ważnych uroczystości.

Układ przestrzenny miasta, style architektoniczne wznoszonych budynków, ulice, których nazwy zaczerpnięto od brytyjskich bohaterów spod Waterloo, a także system administrowania (miasto zostało oficjalnie stolicą nowej kolonii w 1894 roku) oraz model edukacji utrwalić miały w obu sferach – materialnej i niematerialnej przekonanie o tym, że Bathurst należy do monarchii niepodzielnie władającego z Londynu. Wiek XX zweryfikował owe założenia gwałtownie i jednoznacznie. Dwie wojny światowe, w trakcie których miasto było istotną bazą marynarki wojennej, a później także lotnictwa, doprowadziły do stopniowego upadku systemu kolonialnego na świecie, dając tym samym Gambii wraz z wieloma innymi państwami globalnego Południa prawo do samostanowienia o swoim losie. Kraj uzyskał niepodległość 18 lutego 1965 roku, a Bathurst stało się jego nową stolicą.

¹⁰ Cała aglomeracja Bandżul (zajmująca 93 km²) liczyła według spisu powszechnego przeprowadzonego w 2003 roku 357 238 ludności [<https://en.wikipedia.org/wiki/Banjul>, 08.04.2016].

¹¹ Wcześniej – w lutym 1794 roku w wyniku rewolucji francuskiej, to samo prawo ustanowił nowy rząd w Paryżu.

Ryc. 4 a i b. Bandżul. Plac 22 Lipca (dawniej MacCarthy Square) podczas próby parady wojskowej z okazji 51 rocznicy odzyskania niepodległości przez Gambię (z lewej). Zabudowa kolonialna miasta widziana z Łuku 22 Lipca (z prawej) – przejaw dziedzictwa kolonialnego materialnego.

Źródło: fot. Krzysztof Górny, 2016.

Jak pokazała historia Gambii z ostatniego półwiecza dziedzictwo kolonialne, a więc ogromny bagaż pozostałości po panowaniu brytyjskim, potraktowane zostało nie, jako szansa na rozwój (m.in. poprzez wykorzystanie go w celach turystycznych), lecz bardziej, jako zło konieczne, które im rzadziej jest podejmowane i eksponowane tym lepiej.

Symbolem nowo obranego radykalnego kursu politycznego, nastawionego na dekolonizację, była zmiana nazwy miasta przeprowadzona w 1973 roku. Bathurst, jednoznacznie kojarzone z przeszłością kolonialną stało się wówczas Bandżul. Współczesna nazwa nawiązuje do przeszłości przedkolonialnej, bowiem tak w językach lokalnych określano wyspę, którą wódz Kombo podarował Brytyjczykom pod budowę nowej osady¹². W kolejnych dekadach podejmowano jeszcze bardziej zdecydowane kroki. W latach 80. XX wieku próbowano zdekolonizować granicę międzypaństwową ustaloną pomiędzy imperiami francuskim i brytyjskim jeszcze w 1899 roku. Tworząc konfederację Senegambii z sąsiednim Senegalem (lata 1982-1989) Gambia chciała pozbyć się problemów wynikających ze specyficznego kształtu terytorium kraju, stanowiącego pół-enklawę, określaną przez samych Gambijczyków, jako „banan w zębach Senegalu” [Piłasiwicz 2008, s. 181]. Koncepcja nie przetrwała jednak nawet 10 lat. Dla samego Bandżul najradykalniejsze zmiany przysły wraz z zamachem stanu przeprowadzonym 22 lipca 1994 roku przez Yahya Jammeha. Nowy przywódca ogłosił Wielką Brytanię głównym wrogiem i winowajcą większości problemów najmniejszego państwa kontynentalnej Afryki, podejmując próbę jeszcze gwałtowniejszej dekolonizacji kraju. „Ofiarą” padły nazwy ulic w Bandżul, które przemianowano niemal całkowicie. Jedynie kilka z nich pozostało przy tych wprowadzonych przed 1965 rokiem. Ponadto kraj w 2013 roku opuścił Brytyjską Wspólnotę Narodów¹³.

Obecnie jedną z najmocniej eksponowanych atrakcji turystycznych miasta jest Arch 22. Liczący 35 m, masywny łuk wzniesiony nad Independence Drive – główną drogą wjazdową do stolicy, przypomina każdemu przybywającemu wydarzenia z 22 lipca 1994 roku, gdy władzę w kraju objął rządzący do chwili obecnej prezydent Jammeh [Pinkwart, Pinkwart 2014 s. 114-117]. W prestiżowym przewodniku Lonely Planet atrakcja ta widnieje, jako trzecia w kolejności do zobaczenia w mieście [Sieg 2013a, s. 155]. Jej wymiar jest o tyle symboliczny, że budowla została wzniesiona w 1998 roku w miejscu dawnego zakładu dla umysłowo chorych oraz, co ważniejsze, cmentarza europejskiego, na którym spoczywały ważne osobistości z życia kolonialnego Bathurst [Saho, Roberts, 2001 s. 96]. Łuk stanowiący

¹² Przemianowywanie nazw państw i miast z tych wprowadzonych przez kolonizatorów na „nowe”, nawiązujące do przeszłości prekolonialnej było w Afryce procederem bardzo powszechnym. Za przykład posłużyć mogą Ghana (za czasów brytyjskich Kolonia Złotego Wybrzeża), Zimbabwe (Rodezja Południowa), czy Kinszasa (dawniej Léopoldville).

¹³ <http://www.theguardian.com/world/2013/oct/03/gambia-quits-commonwealth-yahya-jammeh> [31.03.2016]

najwyraźniejszą dominantę w krajobrazie całego miasta jest obowiązkowym punktem na trasie zorganizowanych wycieczek oferowanych przez touroperatorów z Europy. Przejeżdżać pod nim może jedynie prezydent i autobusy z turystami. Tym samym władzom państwa udało się skupić uwagę przyjezdnych na obiekcie innym niż mówiący o przeszłości kolonialnej i dziedzictwie kulturowym minionej epoki. Regularnie remontowany budynek, stanowi wyraźny kontrast względem otaczających go podupadających zabudowań pokolonialnych, które podziwiać można z jednego z balkonów u jego szczytu.

Innym obiektem, który niewątpliwie stanowi inwestycję w kierunku odciążenia uwagi turystów od dominującej w mieście zabudowy kolonialnej jest budynek nowego parlamentu. Nowoczesny styl architektoniczny nawiązuje do stylu, w jakim wzniesiono Arch 22, a jego lokalizacja także została wybrana nieprzypadkowo. Parlament wzniesiono w miejscu owianym przez ludność lokalną pewną dozą mistycyzmu. Dawniej znajdował się tam pień drzewa mango, wokół którego gromadziły się kobiety niemogące urodzić dziecka (tzw. *kanyalangs*), by modlić się o poczęcie lub udany poród [Saho, Roberts, 2001 s. 94].

Ryc. 5a. Banjul. Budynek nowego parlamentu wzniesiony przy głównej drodze wjazdowej do miasta

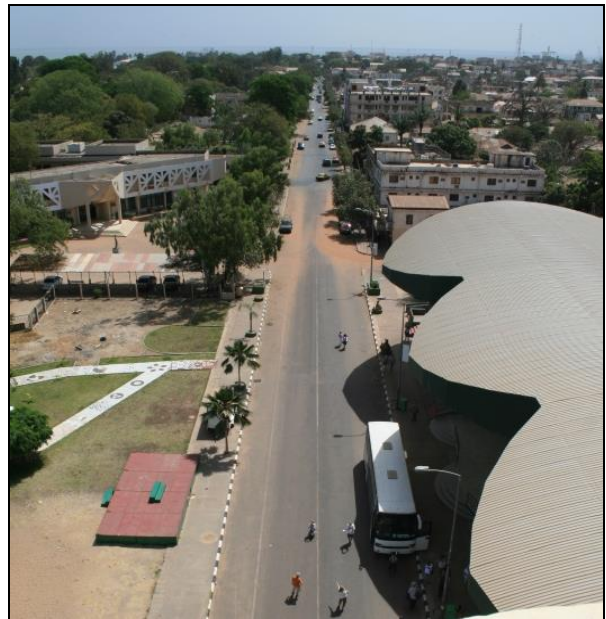

Ryc. 5b. Banjul. Rondo i pomnik prezydenta Jammeha widziany z balkonu Łuku 22 Lipca.

Ryc. 5c. Banjul. Łuk 22 Lipca wraz z pomnikiem prezydenta ubranego w mundur wojskowy, trzymającego na rękach małe dziecko symbolizujące naród gambijski.

Źródło: fot. Krzysztof Górny, 2016.

Ryc. 5d. Banjul. Główna ulica Banjul – Independence Drive przebiegająca bezpośrednio pod Łukiem 22 Lipca

Zabieg ten ma zapewne z jednej strony skłonić wyznawców wierzeń tradycyjnych do przejścia na islam, którego zagorzałym wyznawcą jest prezydent Jammeh¹⁴, a z drugiej pokazać turystom, z jakim rozmachem prowadzone są rządowe inwestycje w Bandżul.

Choć w Bandżul podjęto próbę rozproszenia uwagi zwiedzających i zwrócenia jej bardziej na osiągnięcia architektoniczne niepodległej Gambii, w rzeczywistości dziedzictwo kolonialne w dalszym ciągu stanowi *clue* wycieczek turystycznych.

Tab. 1. Atrakcje turystyczne w Bandżul wskazywane kolejno w przewodnikach Lonely Planet

Atrakcje	Przewodnik Lonely Planet po Afryce Zachodniej z 2013 r.	Przewodnik Lonely Planet po Gambii i Senegal z 2009 r.	Bezpośrednie związki z dziedzictwem kolonialnym
Albert Market	+	+	+
St Joseph's Adult Education & Skill Centre	+	+	+
Arch 22	+	+	-
National Museum	+	+	-
Old Town	+	+	+
Ferry Terminal	-	+	-
July 22 Square	-	+	+
Royal Victoria Teaching Hospital	-	+	+
Pirogue Trips	-	+	-
Tanbi Wetlands Complex	-	+	-

Źródło: opracowanie własne za: C. Sieg [2013a, s. 154-156], K. Kane [2009, s. 89-96].

Jedną z głównych atrakcji Bandżul wskazywanych w przewodnikach turystycznych jest Albert Market. Targ założony został w połowie XIX wieku i dziś stanowi nie tylko przestrzeń do handlu, ale przede wszystkim centralny punkt życia miasta, który mieszkańcy obierają jako miejsce swych spotkań [Pinkwart, Pinkwart 2014, s. 118-121]. Obiekt pełni funkcję handlowo-rekreacyjną oraz turystyczną, bowiem obok towarów codziennego użytku, jak produkty spożywcze i ubrania można tutaj zjeść obiad oraz kupić pamiątki. Istotnym jest fakt, że choć obecne władze postanowiły zdekolonizować większość nazw po-brytyjskich w przestrzeni miasta, jego centralny punkt w dalszym ciągu nawiązuje do Alberta, księcia Wielkiej Brytanii i Irlandii, męża królowej Wiktorii. Podobnie sytuacja ma się w przypadku Royal Victoria Hospital, głównego szpitala w kraju, będącego jednym z najstarszych obiektów w całym Bandżul. Budynek wzniesiony w 1840 roku przez osadników przybyłych z wyspy Goreé u wybrzeży Dakaru [Saho, Roberts, 2001 s. 94], nawiązuje nazwą do wspomnianej królowej Wiktorii, na której okres panowania (1837-1901) przypada największy rozkwit imperium brytyjskiego.

Kolejną wymienianą w przewodnikach atrakcją jest terminal portowy, z którego statki regularnie wypływają do miejscowości Barra położonej na drugim brzegu szerokiego estuarium Gambii¹⁵. Choć główny terminal został oddany do użytku w 2006 roku, to stylem architektonicznym nawiązuje do otaczających go budynków pokolonialnych.

¹⁴ Prezydent Yahya Jammeh zasłynął na całym świecie ze swoich konserwatywnych poglądów nawiązujących do prawa koranicznego. W 2015 roku ogłosił Gambię republiką islamską i zapowiedział nakaz noszenia chust na głowach kobietom pracującym w państwowej administracji [http://www.polityka.pl, 31.03.2016]

¹⁵ Choć rzeka dzieli kraj na dwie części, północną i południową, na całej jej długości nie zbudowano ani jednego mostu. Transport drogowy obsługujący także tranzyt ciężarówek z Senegal z odbywa się na dwóch przeprawach promowych, w Bandżul oraz w głębi lądu w miejscowości Bamba Tenda.

Ryc. 6 a i b. Bandżul. Główne wejście na Albert Market (po lewej). Nowy terminal portowy zainaugurowany w 2006 roku, wzorowany na architekturze kolonialnej (po prawej).

Źródło: fot. Krzysztof Górny, 2016.

Szczególnie godną uwagi atrakcją turystyczną Bandżul pozostaje Stare Miasto – część stolicy położona w pobliżu portu. W przewodniku Lonely Planet została ona określona jako „chaotyczna układanka rozpadających się kolonialnych budynków” [Sieg 2013a, s. 155]. Ten negatywnie nacechowany opis oddaje prawdę jedynie w połowie. Bezspornie większość zabudowy, stanowiącej wyraz dziedzictwa kulturowego materialnego znajduje się w stanie rozkładu, jednak nie sposób przyznać racji, co do chaotyczności jej układu. Położone prostopadle względem siebie szerokie ulice oraz domy z bogatymi frontowymi fasadami stanowią nad wyraz uporządkowaną przestrzeń, która do dziś, choć zaniedbana, daje świadectwo zorganizowania kolonizatorów z Europy.

Za główne obiekty tej części miasta przyjąć należy przede wszystkim budynki sakralne. Najlepiej zachował się kościół anglikański zwany kiedyś Angielskim lub Królewskim położony przy Independence Drive (dawniej Gloucaster Street). Budynek wzniesiony w 1933 roku, jest obecnie katedrą pw. Św. Marii, zarządzaną przez misję anglikańską. Kolejnym obiektem sakralnym jest najstarszy w stolicy, wzniesiony w 1834 roku kościół metodystów przy Dobson Street (przykład niezmienionej nazwy ulicy) [Saho, Roberts, 2001 s. 91-92].

Ryc. 7a i b. Bandżul. Anglikańska katedra St. Mary's przy ulicy Independence Drive (po lewej) oraz kościół metodystów przy Dobson Street (po prawej).

Źródło: fot. Krzysztof Górny 2016.

Oprócz kościołów, ważnymi zabytkami w stolicy Gambii są budynki szkół organizowanych przez kolonizatorów brytyjskich. Większość z nich od początku istnienia funkcjonowała w bezpośrednim sąsiedztwie i powiązaniu z misjami chrześcijańskimi. W pobliżu kościoła rzymsko-katolickiego budowanego w latach 1913-1916 powstało gimnazjum dla chłopców pw. Św. Augustyna. Naprzeciwko kościoła metodystów wzniesiono natomiast prowadzoną przez nich szkołę średnią (także tylko dla chłopców) [Saho, Roberts, 2001 s. 92-93]. Budynek oddany do użytku w 1921 roku stanowi typowy przykład architektury kolonialnej. Tego typu instytucje poza tym, że stanowią przejaw dziedzictwa materialnego w przestrzeni miejskiej są także przejawem spuścizny niematerialnej. Szkoła, jako jeden z fundamentów budowania poczucia tożsamości stanowi istotny aspekt w życiu każdego narodu. W Bandżul, jak i w całej Gambii pokolonialne placówki edukacyjne funkcjonują do dzisiaj i kształcą elity intelektualne kraju tak, jak to było wówczas, gdy uczęszczały do nich tylko dzieci osadników europejskich.

Ryc. 8 a i b. Bandżul. Fasada głównego budynku szkoły metodystów wybudowanej w 1921 roku. Konstrukcja schodów zbiegających się z obu stron w kierunku wejścia głównego stanowi przykład typowej architektury kolonialnej (po lewej). Pawilon z salami szkolnymi zbudowany na tyłach budynku głównego oddzielony od niego boiskiem. Współcześnie do szkoły uczęszczają chłopcy oraz dziewczęta, a placówka utrzymała swój prestiżowy status w całej Gambii (po prawej).

Źródło: fot. Krzysztof Górny, 2016.

Innym przykładem, jest wymieniane w przewodniku Lonely Planet St Joseph Adult Education & Skills Centre – centrum edukacji kobiet upośledzonych funkcjonujące od dwudziestu lat w pokolonialnym budynku przy ulicy ECOWAS Avenue (dawniej Buckle Street), w dzielnicy zwanej Portuguese Town [Sieg 2013a, s. 155]. Turyści odwiedzają to miejsce z racji możliwości odbycia lekcji szycia lokalnych strojów oraz kursu rzemiosła tradycyjnego. Jest to przykład, jak materialna przestrzeń stanowiąca dziedzictwo kolonialne została wykorzystana do promowania lokalnej kultury i sztuki. Podobnym przykładem jest Muzeum Narodowe, które poza tym, że mieści się w budynku sprzed 1965 roku, jest zbiorem eksponatów prezentujących lokalne instrumenty, narzędzia rolnicze oraz efekty wykopalisk archeologicznych prowadzonych w regionie, a całkowicie pomija kwestie związane z kolonialnym etapem historii Gambii [Pinkwart, Pinkwart, 2014, s. 122-127].

Kolejnymi przykładami zabudowy po-brytyjskiej są liczne budynki komercyjne oraz mieszkalne, które stanowią podstawowy element struktury zabudowań starówki. Grupę tę można podzielić na trzy typy obiektów. Pierwsze to wspomniane wyżej budynki komercyjne. Większość ulokowano w sąsiedztwie Albert Market oraz portu. Mieszczą się w nich domy handlowe i sklepy oraz magazyny, w których przetrzymuje się produkty pochodzące z importu i te przeznaczone do załadunku na statki. Druga grupa to murowane domy mieszkalne. Wznoszono je w podobnym stylu, co budynki komercyjne jednak ich przeznaczenie różni się. Pierwsze z nich powstawały, jako siedziby mulatów z bogatych rodzin, będących pierwszymi beneficjentami edukacji organizowanej na wzór europejski.

Większość z tych budynków obecnie podupada (jeśli już się nie zawaliły). Ich renowacja może okazać się niemożliwa, gdyż jej koszty mogą przewyższyć te poniesione na wzniesienie nowego domu. Ostatnia grupa to tzw. *Krinting House* - parterowe domostwa przeznaczone z początku dla najbiedniejszych osadników, przede wszystkim Afrykańczyków ściągających z interioru. Konstruowano je z materiałów ogólnodostępnych, głównie bambusa i kamieni, a słowo *krinting* oznacza sposób wiązania bambusa, który tworzył szkielet wewnętrzny ścian [Saho, Roberts, 2001 s. 96].

Ryc. 9a. Bandżul. Przykład budynku komercyjnego, którego parter wykorzystano do prowadzenia handlu, natomiast kolejne piętra, będące siedzibą właściciela sklepu, przeznaczono na biura

Ryc. 9b. Bandżul. Budynek pokolonialny, mieszkalny, murowany. Na parterze nie znajdują się żadne sklepy ani magazyny, natomiast piętra wyżej są użytkowane jako mieszkania.

Ryc. 9c. Bandżul. Dom parterowy będący niegdyś *Krinting House* jest przykładem zabudowań przeznaczonych dla biedniejszej części społeczeństwa

Ryc. 9d. Bandżul. Przykład zabudowy mieszanej znajdującej się w sąsiedztwie Albert Market. Obok niższego domu z czasów kolonialnych, o charakterystycznych szerokich oknach, częściowo niezamieszkałego, wybudowano nowy 4-piętrowy blok kontrastujący z okolicą (zapewne w miejscu, gdzie poprzednio stał inny budynek z czasów kolonialnych).

Źródło: fot. Krzysztof Górny, 2016.

Można zaryzykować stwierdzenie, że Bandżul jest obecnie miastem dualnym w swym stosunku do przestrzeni stanowiącej dziedzictwo kolonialne. Istniejące jednocześnie dwa podejścia do spuścizny po-brytyjskiej przeplatają się nawzajem niemal na każdym kroku. Pierwsze z nich polega na podejmowaniu radykalnych kroków w celu zatuszowania trudnej historii miasta np. poprzez budowanie nowych pomników w miejscach wcześniej użytkowanych jako cmentarze, zmienianie nazw niektórych ulic, czy zaniedbywanie starych budynków mogących stanowić potencjalne atrakcje turystyczne. Drugie podejście,

niedobro bardziej stonowane, uznaje kolonializm za fakt historyczny i w wielu przypadkach pochodzi do niego niemal z szacunkiem. Za przykład posłużyć mogą liczne w mieście kościoły, których wciąż jest więcej niż meczetów¹⁶. Zezwala się na ich spokojną egzystencję, a czasami wręcz finansuje z publicznych środków, bowiem w przykościelnych szkołach w dalszym ciągu kształcone są elity intelektualne, stanowiące o późniejszym rozwoju państwa. Obok wspomnianych nowo nazywanych ulic, wciąż istnieją Albert Market i Royal Victoria Hospital nazywane na cześć brytyjskich monarchów, a nowy terminal portowy otwarty osobiście przez prezydenta Jammeha, przypomina kształtem budynki wznoszone, gdy miasto nosiło jeszcze nazwę Bathurst.

Opisane wyżej zróżnicowanie w stosunku do dziedzictwa może wynikać bezpośrednio z podziału wyróżniającego spuściznę materialną i niematerialną, które czasami trudno od siebie odróżnić. Na przykład ulice mogą być z jednej strony dziedzictwem niematerialnym, bowiem poprzez swoje nazwy funkcjonującą w umysłach mieszkańców miasta, a z drugiej sam ich układ, szerokość oraz fasady budynków stanowią już dziedzictwo materialne. Podobnie jest w przypadku opisywanego w tekście Albert Market. Gdyby władze zdecydowały się na dekolonizację sfery niematerialnej i zmieniły nazwę targu, wciąż funkcjonował on będzie jako dziedzictwo materialne (w postaci budynków komercyjnych), którego nie sposób się pozbyć nie równając całego obiektu z ziemią. W nadchodzących latach zarówno mieszkańcy Bandżul, jak i odwiedzający je turyści będą zapewne świadkami stopniowej deprecjacji dziedzictwa kolonialnego miasta. Po pierwsze polityka władz centralnych będzie w dalszym ciągu umniejszała historyczne fakty związane z podporządkowaniem kraju Brytyjczykom wykorzystując tym samym spuściznę niematerialną. Po drugie, równocześnie zaniedbywane i niekonserwowane dziedzictwo materialne stopniowo będzie ulegało presji czasu, którą tak trafnie scharakteryzował J. R. R. Tolkien [1997 s. 84] w swej powieści pt. „Hobbit”. Autor pisał, że czas to „...coś, przed czym w świecie nic nie uciecze (...) i nawet najtwardszy kamień na mąkę miele”.

Saint-Louis (Senegal)

Położone w Senegalu Saint-Louis liczyło w 2007 roku według szacunków 171 263 mieszkańców.¹⁷ Saint-Louis, dawniej stolica Francuskiej Afryki Zachodniej (1895-1902), a następnie kolonii Senegal (1904-1958), to miasto, które dziś zajmuje szczególne miejsce na mapie Senegalu. Składają się na to zarówno przeszłość kolonialna i prestiż pełnionej funkcji administracyjnej, jak i wyjątkowe położenie geograficzne. Miasto jest zlokalizowane u ujścia do Oceanu Atlantyckiego rzeki Senegal, która w swym końcowym odcinku przez blisko 15 km płynie równoległe do wybrzeża, od którego oddzielona jest jedynie wąską mierzeją Langue de Barbarie (dosł. Język Berberów). Centralną i najstarszą część dawnej stolicy stanowi wyspa N'Dar usytuowana między stałym lądem a wspomnianą mierzeją. To wyjątkowo korzystne strategicznie położenie spowodowało, że w 1659 roku [Sinou 1993, s. 18] Francuzi obrali tereny wyspy na swoją pierwszą osadę kolonialną w Afryce. Jak zauważa Piłsiewicz [2008, s. 417] fort powstał jako „...baza dla ułatwienia handlu niewolnikami i gumą arabską”. Warto zaznaczyć, że rozwój miasta nie miał charakteru ciągłego i nie zachodził równomiernie we wszystkich częściach jego dzisiejszego zasięgu. Niewątpliwie biegun wzrostu i serce Saint-Louis stanowiła wyspa N'Dar, na której w końcu XVIII wieku rozpoczęło się intensywne osadnictwo europejskie. W 1826 roku miasto, które 40 lat wcześniej składało się z zaledwie 20 domów, liczyło już 10 tys. mieszkańców [Sinou 1993, s. 19]. W latach 30. XIX wieku doszło do nałożenia się na siebie dwóch czynników, które doprowadziły do przyspieszenia rozwoju demograficznego i przestrzennego Saint-Louis. Pierwszym – politycznym, był początek wzmożonej kolonizacji Afryki i rywalizacja europejskich imperiów o nowe ziemie. Co za tym idzie, zwiększono liczbę

¹⁶ Gambia to w 95% kraj muzułmański [<http://www.pewforum.org>, 01.04.2016].

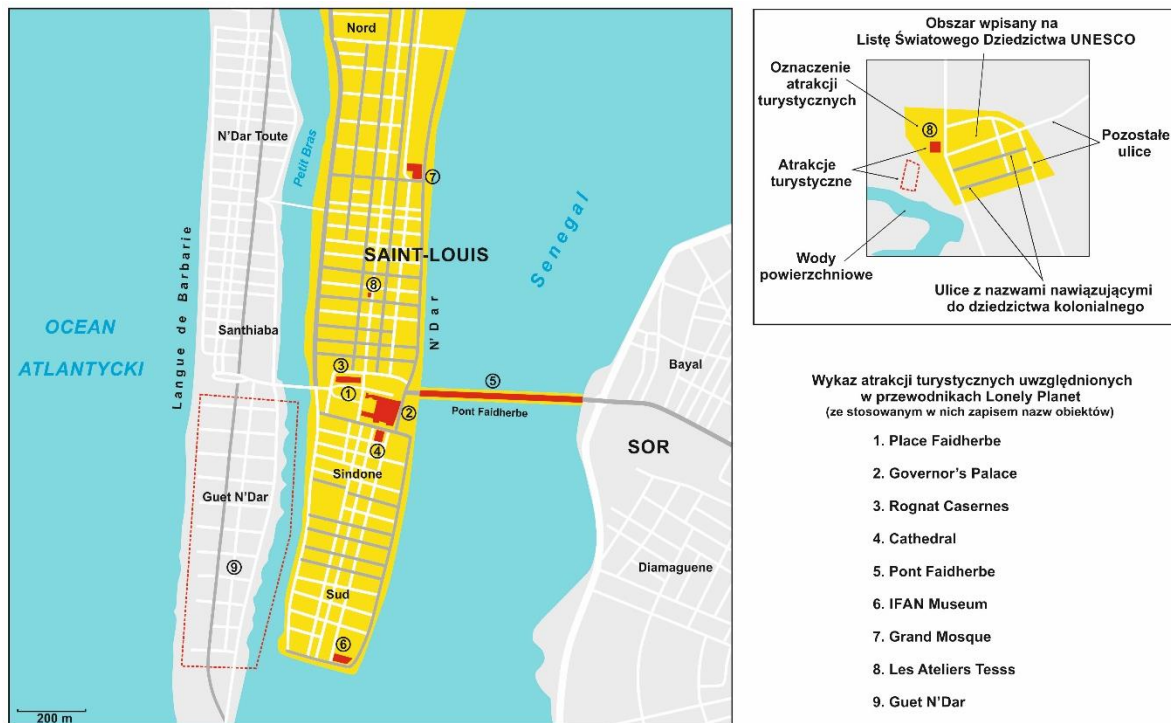
¹⁷ https://fr.wikipedia.org/wiki/Saint-Louis_%28S%C3%A9n%C3%A9gal%29 [05.03.2016].

żołnierzy stacjonujących w mieście i uznano za konieczne budowę nowych koszar wojskowych. Drugim czynnikiem – gospodarczym, było zapoczątkowanie uprawy orzeszków ziemnych w regionie, co z kolei wywołało intensyfikację osadnictwa ludności trudniącej się rolnictwem na stałym lądzie, wokół ujścia Senegal. W połowie XIX wieku doszło tam do oficjalnego powstania czterech wsi, w późniejszych latach włączonych w granice administracyjne Saint-Louis, które do tego czasu ograniczało się jedynie do rzecznej wyspy N'Dar. Pierwszą wioskę Village de Liberté, wzniesiono w północnej części wcześniej wspomnianej mierzei z przeznaczeniem dla oswobodzonych niewolników [Sinou 1998, s. 109]. Z czasem, jej zasięg rozszerzał się o obszary sąsiadujące, znajdujące się w głębi Langue de Barbarie, a więc na południu. Następnie administracja kolonialna podjęła decyzję o utworzeniu w bezpośrednim sąsiedztwie kolejnej wsi – N'Dar Toute [Sinou 1998, s. 112]. W późniejszych latach doszło do połączenia tych dwóch osad. Kolejną wioską, założoną przez Francuzów w połowie XIX wieku była Guet N'Dar. Już w połowie XVIII wieku w południowej części Langue de Barbarie obserwowano stałe osadnictwo ludności czarnoskórej zajmującej się rybołówstwem. Guet N'Dar od początku swojego istnienia pełniła istotną rolę w zaopatrzeniu mieszkańców w Saint-Louis w ryby. Ze względu na swoją działalność umożliwiającą funkcjonowanie miasta, ludność wioski posiadała szczególne przywileje w czasach kolonialnych. Na lądzie, na lewym brzegu rzeki Senegal, utworzona została czwarta wieś - *village de Sor*¹⁸ [Sinou 1998, 113]. Zamieszkiwali ją wspomniani wcześniej rolnicy, zajmujący się uprawą m.in. orzeszków ziemnych oraz rybacy, którzy poza rybołówstwem, pełnili istotną rolę w transporcie ludności pirogami między poszczególnymi częściami miasta. Godnym podkreślenia jest fakt, że działania administracji francuskiej miały decydujący wpływ na dzisiejszą strukturę przestrzenno-funkcjonalną miasta. Osadnicy europejscy nie tylko budowali dzielnice, które sami zamieszkiwali, ale jednocześnie sterowali lokowaniem wiosek zamieszkiwanych przez ludność autochtoniczną i napływającą z interioru. To spowodowało, że dzisiejsza struktura przestrzenna Saint-Louis stanowi wyraźny przejaw materialnego dziedzictwa kolonialnego. Wspomniane dziedzictwo materialne miasta przyjmuje również postać budynków użyteczności publicznej (szpitale, koszar, kościołów), XIX wiecznej zabudowy mieszkalnej oraz pomników. Za dziedzictwo niematerialne można natomiast uznać nazwy ulic, hoteli i restauracji.

Ryc. 10. Saint-Louis. Przykłady zabudowy kolonialnej. Wyremontowany budynek w północnej części wyspy N'Dar (po lewej) oraz przykład walącego się budynku w południowej części tej samej wyspy (po prawej).
Źródło: fot. Krzysztof Górny, 2016.

¹⁸ Inna nazwa tej dzielnicy to Bouëtville – od nazwiska Édouarda Bouët-Willaumeza gubernatora Senegal w latach 1843-1845.

Ryc. 11. Plan Saint-Louis z rozmieszczeniem atrakcji turystycznych ściśle nawiązujących do dziedzictwa kolonialnego. Z przedstawionego planu Saint-Louis wynika, że w przestrzeni współczesnego miasta widać wpływ spuścizny kolonialnej na jego układ przestrzenno-funkcyjny (część centralna – objęta ochroną UNESCO – to miasto założone przez Europejczyków).

Źródło: opracowanie A. Kowalczyk, 2016.

Obecnie Saint-Louis rozwija się zwłaszcza w głąb lądu, gdzie następuje dynamiczne, ale nieregularne, wręcz chaotyczne osadnictwo. Właśnie w tej części miasta, stanowiącej centrum życia mieszkańców, dochodzi do rozwoju handlu oraz usług. Jednak, to pokolonialna starówka wpisana w 2000 roku na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO stanowi główny obszar koncentracji turystyki.

Tab. 2. Atrakcje turystyczne w Saint-Louis wskazywane kolejno w przewodniku Lonely Planet

Atrakcje	Bezpośrednie związki z dziedzictwem kolonialnym
Place Faidherbe	+
Governor's Palace	+
Rognât Casernes	+
Cathedral	+
Pont Faidherbe	+
IFAN Museum	-
Grand Mosque	+
Les Ateliers Tësss	-
Guet N'Dar	-
Saint-Louis Jazz Festival	-
Les Fanals	+

Źródło: opracowanie własne za C. Sieg [2013b, s. 337-339].

Ciekawym może okazać się zestawienie sugerowanych współcześnie przez przewodnik Lonely Planet atrakcji turystycznych, z tymi, które w 1850 roku zaproponował opat Boilat [Sinou 1993, s. 165]. Jego postać pojawia się tutaj nie przypadkowo, bowiem duchowny, będący mulatem, stworzył listę obiektów godnych odwiedzenia przez przybywających

do miasta gości, tak jak teraz robią to autorzy przewodników. Zestawienie to obejmowało: Pałac Gubernatora¹⁹, Pałac Sprawiedliwości, koszary wojskowe, szpital wojskowy, katedrę, młockarnię, prochownię, meczet przeznaczony dla marabutów oraz szpital cywilny. Wśród atrakcji turystycznych, obecnie proponowanych przez Lonely Planet, oprócz obiektów, które nie przetrwały próby czasu, jak młockarnia czy prochownia, zabrakło również nadal istniejących dwóch szpitali oraz Pałacu Sprawiedliwości. Wszystkie trzy wspomniane budynki zlokalizowane są na wyspie N'Dar. O ile szpital wojskowy stanowi obecnie główny szpital miejski, o tyle szpital cywilny zmienił swoją funkcję. Już pod koniec XIX wieku został on przekształcony w szkołę dla chłopców²⁰, której zadaniem było wykształcenie przyszłych elit ludności czarnoskórej mającej przejąć stanowiska w administracji kolonialnej. W 1962 roku w jego gmachu utworzono liceum dla dziewcząt (*Le Lycée de Jeunes filles de Ameth Fall*)²¹. Pałac Sprawiedliwości, wymieniony przez opata, a pominięty przez autorów Lonely Planet, zdecydowanie stracił na znaczeniu od czasów kolonialnych. Dla turysty przechadzającego się ulicami wyspy N'Dar, stanowi on, jeden z wielu po-francuskich budynków, który nie przyciąga szczególnej uwagi.

Ryc. 12 a i b. Saint-Louis. Rybacy opuszczający port w wiosce Guet N'Dar, stanowiącą obecnie integralną część miasta (po lewej). Zaniebdany budynek Pałacu Sprawiedliwości przy Rue Blanchot (po prawej).

Źródło: fot. Krzysztof Górny, 2016.

Pierwszym obiektem dziedzictwa materialnego, stanowiącym centrum starówki na wyspie N'Dar jest Plac Faidherbe²². Wybudowany w miejscu dawnych fortyfikacji obronnych od zawsze był miejscem spotkań wszystkich mieszkańców Saint-Louis i choć administracja kolonialna miała plany, aby przekształcić go w miejsce defilad wojskowych, to finalnie nigdy nie zmienił on swojej cywilnej funkcji. W połowie XIX wieku w jego wschodniej części funkcjonował nawet kiosk muzyczny [Sinou 1993, s. 211]. W centrum placu do dziś znajduje się pomnik gubernatora Louisa Faidherbe, którego obecność w sercu miasta jest wymownym dowodem na nieukończony proces dekolonizacji przestrzeni. Ponadto, fakt, że obiekt ten jest pierwszą atrakcją turystyczną wymienioną przez autorów przewodnika Lonely Planet, świadczy o wyjątkowo istotnej roli dziedzictwa kolonialnego w turystyce Saint-Louis. Warto wspomnieć, że w okolicy znajduje się jeszcze jeden pomnik, będący upamiętnieniem ofiar I wojny światowej. Po raz kolejny język przestrzeni Saint-Louis

¹⁹ Pałac Gubernatora w literaturze występuje pod różnymi nazwami m.in. *Hôtel du Gouverneur*, *Hôtel du Gouvernement*, *Palais du Gouverneur*, *Palais Faidherbe*, *Governor's Palace* [Sinou 1993, Sieg 2013b, s. 337]

²⁰ Szkoła nosiła różne nazwy, w zależności od okresu np. *l'Ecole d'Otages*, *Collège des fils des chefs et interprètes*, *l'Ecole des fils de chefs*, jednak cel jej funkcjonowania pozostawał ten sam [http://www.ndarinfo.com/Historique-du-Lycees-des-Jeunes-filles-Ameth-Fall_a5305.html] [28.03.2016]

²¹ http://www.ndarinfo.com/Historique-du-Lycees-des-Jeunes-filles-Ameth-Fall_a5305.html [28.03.2016]

²² Nazwa placu pochodzi od nazwiska gubernatora Senegalu Louisa Faidherbe, pełniącego urząd dwukrotnie w latach 1854-1861 i 1863-1865. W literaturze plac występuje również pod nazwami: *Place de la Savane* (Plac Sawanny) oraz *Place du Gouvernement* (Plac Rządowy) [Sinou 1998]

wskazuje odwiedzającemu miasto turyście, jak silnie przeszłość kolonialna wrosła w tkankę miejską.

Ryc. 13 a i b. Saint-Louis. Pomnik gubernatora Louisa Faidherbe usytuowany w centralnej części placu noszącego jego imię (po lewej). Pałac Gubernatora położony w środkowej części wyspy N'Dar przy Placu Faidherbe (po prawej).

Źródło: fot. Krzysztof Górny, 2016.

W zachodniej części placu wznosi się utrzymany w stylu neoklasycznym gmach Pałacu Gubernatora. Został on zaprojektowany w 1830 roku [Sinou 1998, s. 120], a w latach swojej świetności pełnił zarówno funkcje administracyjne, jak i rozrywkowe, będąc miejscem spotkań francuskich elit. Razem z koszarami wojskowymi oraz placem miał stanowić kompleks militarno-administracyjny odróżniający się architektonicznie od dzielnic typowo mieszkalnych. Ponadto, jego lokalizacja w bezpośrednim sąsiedztwie mostu prowadzącego na Langue de Barbarie umożliwiała kontrolę przepływu ludności między dwoma częściami miasta. Obecnie Pałac Gubernatora jest jednym z najlepiej zachowanych budynków pokolonialnych w Saint-Louis. W dalszym ciągu pełni on funkcję administracyjną, a w gmachu budynku zlokalizowane jest również muzeum.

Na zachód od Pałacu Gubernatora znajdują się dawne koszarzy wojskowe (*Rognât Casernes*²³), które ograniczają Plac Faidherbe od strony północnej i południowej. Zostały one wybudowane w latach 1830 i 1843 roku naprzeciw siebie, a ich identyczne, neoklasyczne fasady miały stylem nawiązywać do Pałacu Gubernatora. Warto wspomnieć, że przy ich budowie wzorowano się na koszarach *Angoulême* w innym francuskim terytorium zamorskim – na Gwadelupie [Sinou 1998, s. 125]. *Rognât Casernes* przeznaczone były jedynie dla żołnierzy europejskich, co było zamierzonym działaniem administracji kolonialnej. Obecnie oba budynki zmieniły swoją funkcję. W gmachu koszar północnych zlokalizowany jest trzygwiazdkowy hotel Le Rognât Nord, natomiast w koszarach południowych, które w najbliższym czasie mają zostać poddane renowacji dzięki środkom hiszpańskim, planowane jest otwarcie z inicjatywy *le Centre de recherches et de documentation du Sénégal* (CRDS), nowego centrum kulturowego²⁴.

Szczególnym przykładem dziedzictwa kolonialnego, które stanowi istotną atrakcję turystyczną Saint-Louis jest także neoklasyczna katedra konsekrowana w 1828 roku [Sinou 1993]. Przeznaczona dla europejskich mieszkańców wyspy N'Dar, domagających się miejsca sakralnego, miała stanowić swego rodzaju ucieczkę od otaczającego świata islamu.

²³ Wcześniejsza nazwa to Casernes d'Orleans [Sinou 1998, s. 125]

²⁴ <http://www.ndarbuzz.blogspot.com/2015/03/inauguration-du-crds-et-du-rognat-sud.html> [28.03.2016], <http://www.fr.allafrica.com/stories/201108161550.html> [28.03.2016]

Ze względu na potrzeby francuskich elit, administracja kolonialna zdecydowała się na wzniesienie kościoła, będącego jednym z pierwszych budynków publicznych wybudowanych na ruinach dawnego fortu. Katedra zlokalizowana jest w bezpośrednim sąsiedztwie Pałacu Gubernatora, na ulicy Kościelnej (Rue de l'Eglise).

Ryc. 14 a i b. Saint-Louis. Neoklasycyzm katedra zbudowana w 1828 roku (po lewej) oraz koszary wojskowe wzniesione w tym samym stylu (po prawej).

Źródło: fot. Krzysztof Górny, 2016.

Kompleks przeanalizowanych budynków utrzymanych w stylu neoklasycyzm, stanowi niewątpliwie centrum turystyczne Saint-Louis. Dzieli ono wyspę N'Dar na dwie części: północną (Lodo) – będącą pierwotnie dzielnicą zamieszkaną przez ludność muzułmańską oraz południową (Sindoné) – dawne miasto chrześcijańskie [Sieg 2013b, s. 337]. Warto, jednak podkreślić, że w przypadku kolonizacji francuskiej, w przeciwieństwie do brytyjskiej prowadzonej w Afryce Południowej, nie można mówić o segregacji rasowej w przestrzeni urbanistycznej. Pomimo, iż w niektórych częściach Saint-Louis koncentrowała się ludność czarnoskóra, a w innych – biała²⁵, cyrkulacja między poszczególnymi dzielnicami była swobodna [Sinou 1993, s. 46]. Obecnie równie trudno jest mówić o segregacji etnicznej czy religijnej na terenie miasta, zwłaszcza, że większość Europejczyków opuściła Saint-Louis na początku lat 60. XX wieku.

Kolejną atrakcją turystyczną jest Wielki Meczet (*Grand Mosque*). Powodem, dla którego zaliczono go do dziedzictwa kolonialnego nie jest bynajmniej jego funkcja religijna. Został on wzniesiony w północnej części wyspy N'Dar, w celu poprawy napiętych stosunków między administracją francuską a wpływowymi marabutami. Jednak tym, co najbardziej przyciąga turystów i świadczy o przeszłości kolonialnej meczetu jest jego nietypowy wygląd. Forma *Grand Mosque* dalece odbiega od tradycyjnego budownictwa sakralnego w świecie islamu, a przypomina raczej neoklasycycki styl europejski²⁶. Dwa minarety zostały przyozdobione zegarami, a charakterystyczne cechy muzułmańskich budowli, ograniczono do niewielkich arkad i kopuł umieszczonych w górnej części budynku [Sinou 1998, s. 136]. *Grand Mosque* stanowi kolejny przykład tego, jak wielki wpływ na architekturę miasta miał okres kolonialny i dowodzi temu, jak głęboko kultura europejska wniknęła nawet w najbardziej reprezentatywne formy islamu.

²⁵ Ciekawym przypadkiem jest również osadnictwo Maurów w północnej części wyspy N'Dar, których obecność doprowadziła w późniejszym okresie do utworzenia dzielnicy muzułmańskiej. Nie chcieli oni „mieszać się” z ludnością czarnoskórą, którą traktowali jako usytuowanych niżej w hierarchii społecznej. Doprowadziło to do intensywnego osadnictwa czarnoskórej ludności, trudniącej się rybołówstwem na Langue de Barbarie w połowie XVIII wieku [Sinou 1993, s. 43].

²⁶ Meczet przypomina również wybudowaną wcześniej w Saint-Louis katedrę.

Ryc. 15 a i b. Saint-Louis. Minaret Wielkiego Meczetu, przypominający wieżę ratuszową budynków wznoszonych w europejskich miastach (po lewej). Most Faidherbe łączący wyspę N'Dar ze stałym lędem (po prawej).

Źródło: fot. Ada Górna, 2016.

Obiektem, najczęściej pojawiającym się w reklamach zachęcających turystów do odwiedzenia Saint-Louis jest most Faidherbe wybudowany w 1897 roku, będący jego swoistym symbolem.²⁷ W przewodniku Lonely Planet został on określony jako „najbardziej znaczący punkt orientacyjny miasta” [Sieg 2013b, s. 337]. Pierwotnie most miał znajdować się na rzece Dunaj w Europie (dokładna lokalizacja nie jest znana), jednak ostatecznie został przetransportowany do Afryki Zachodniej i dziś umożliwia przeprawę przez rzekę Senegal z części lądowej Saint Louis na wyspę N'Dar. Pont Faidherbe zaprojektował Gustav Eiffel [Sinou 1993, s. 200]. Metalowa konstrukcja z ruchomym przęsłem pozwalającym na przepływ łodzi, mierzy 507 m długości i swoim stylem przypomina pozostałe słynne budowle francuskiego architekta. Wielkiej roli dziedzictwa kolonialnego w turystyce Senegalu dowodzi fakt, iż jedną z głównych atrakcji Saint-Louis, którą przyjezdny widzi jako pierwszą w momencie przekraczania granicy miasta, jest obiekt przywodzący na myśl paryską wieżę Eiffela.

Można by poddać w wątpliwość nieumieszczenie rybackiej wioski Guet N'Dar wśród obiektów dziedzictwa kolonialnego, bowiem jej istnienie zostało sformalizowane właśnie przez administrację francuską. Konieczne jest jednak podkreślenie, że tym, co stanowi największą atrakcję turystyczną, nie jest kolonialna przeszłość wioski, ale jej barwna, lokalna kultura i rybołówstwo wykorzystujące tradycyjne afrykańskie łodzie zwane pirogami.

Powyżej przedstawiono przykłady materialnego dziedzictwa kolonialnego, które po dziś stanowią główne obiekty zainteresowania turystów odwiedzających Saint-Louis. Jednak równie istotnym elementem francuskiej spuścizny kolonialnej są elementy niematerialne zaznaczające się nie tylko w przestrzeni miasta, ale również w jego obrazie kreowanym w umysłach odbiorców. Za przykład takiego dziedzictwa posłużyć mogą nazwy większości wyżej wymienionych obiektów. Most Faidherbe, Plac Faidherbe, Pałac Gubernatora czy Pałac Sprawiedliwości wciąż przywodzą na myśl kolonialną przeszłość miasta. Co więcej, nazwy ulic Saint-Louis w większości również pozostały niezmienione²⁸. I tak, główna arteria miasta nosi nazwę Avenue General de Gaulle, a w centrum wyspy N'Dar przebiegają m.in. Rue Blanchot, Rue Flamand czy Rue Bisson. Bierność obecnych władz Saint-Louis wobec nazw przypominających o trudnej przeszłości kolonialnej jest interesujące,

²⁷ W roku 1865 wybudowana została pierwsza, pływająca wersja mostu [Sinou 1998, s. 199].

²⁸ Przykładami ulic, które zmieniły swoje nazwy są m.in. Rue A Fall (dawniej Rue Mechin), Rue Seydou Tall (dawniej Rue Potin) czy Rue Aynima Fall (dawniej Rue Dubois).

ponieważ w miastach, takich jak Dakar czy gambijski Bandżul, ich zmiany następowały dość szybko po odzyskaniu niepodległości.

Ryc. 16 a i b. Saint-Louis. Przykład tabliczki z nazwą ulicy General Leclerc – południowa część wyspy N'Dar (po lewej) oraz nieczynny, żeliwny dźwig parowy znajdujący się na północy tej samej wyspy, będący zabytkiem i przykładem materialnego dziedzictwa kolonialnego (po prawej).

Źródło: fot. Krzysztof Górny, 2016.

Nazewnictwo pokolonialne dotyczy również takich obiektów, jak hotele czy restauracje. Pomimo, iż powstały już w wolnym Senegal, nadawanie im nazw takich jak np. La Louisiane, Hôtel Mermoz czy La Résidence, świadczy o korzyściach wynikających z nawiązywania do przeszłości Saint-Louis. Przyciąga to turystów odwiedzających miasto (głównie Francuzów).

Przykładem atrakcji turystycznej, której korzenie sięgają panowania francuskiego w Saint-Louis i którą można uznać za dziedzictwo niematerialne, jest festiwal lampionów *Les Fanals*. Celebrowany rokrocznie w grudniu (przez mieszkańców, którzy w większości są muzułmanami), stanowi pamiątkę marszu kobiet *signares*²⁹ ze świecami na mszę świętą o północy [Sieg 2013b, s. 337]. Festiwal będący wspomnieniem dawnych zwyczajów chrześcijan w Saint-Louis wskazuje na fakt, iż miasto wykształciło się na podwalinach wyjątkowo zróżnicowanych kulturowo i religijnie.

Poddawszy analizie materialne i niematerialne obiekty dziedzictwa po-francuskiego Saint-Louis, należy stwierdzić, iż nadają one przestrzeni miasta atmosfery minionej epoki, z którą współczesne władze nie zamierzają się rozliczać. Przeszłość kolonialna zdaje się nigdy nie opuszczać turystów, współcześnie odwiedzających dawną stolicę Senegalu. Zabytkowa, nieco zaniedbana architektura, układ przestrzenny oraz nazewnictwo obiektów, które przetrwały ponad pół wieku niepodległego państwa, w połączeniu z bogatą i barwną kulturą obecnych mieszkańców tworzą niepowtarzalny, dualny charakter miasta, w którym zderzają się dwa światy: współczesny i historyczny.

Swakopmund (Namibia)

Swakopmund zostało założone w 1892 roku i po niedługim czasie stało się głównym portem Niemieckiej Afryki Południowo-Zachodniej. Miasto zajmuje 193 km² i według przeprowadzonego w 2011 roku spisu powszechnego liczyło 44 725 mieszkańców. Obecnie Swakopmund nie pełni funkcji portowych (głównym portem Namibii jest pobliskie Walvis Bay), które zostały zastąpione przez coraz bardziej rozwijającą się funkcję turystyczną oraz – utrzymującą się od czasów kolonialnych – funkcję handlowo-administracyjną.

²⁹ *Signares* były mulatkami, które poślubiły bogatych kupców pochodzenia europejskiego. Należały do bogatej i wpływowej warstwy społecznej Saint-Louis [Sieg 2013b, s. 339]

Ryc. 17 a i b. Swakopmund. Centrum miasta – skrzyżowanie Sam Nujoma Avenue z Otavi Street. Na drugim planie kościół luterkański (po lewej). Dawny dworzec kolejowy – obecnie Hotel Swakopmund and Entertainment Centre (po prawej).

Źródło: fot. Anna Kowalczyk, 2016.

Rozwinięta funkcja turystyczna i brak szerzej rozwiniętej funkcji portowej i przemysłowej³⁰ sprawia, że w krajobrazie kulturowym Swakopmund dziedzictwo kolonialne jest dobrze widoczne, co dotyczy nie tylko sfery materialnej, ale również sfery niematerialnej.

Za przejaw dziedzictwa kolonialnego można uznać ogólny układ przestrzenny miasta, które w swojej centralnej części nadal zachowało układ ulic wytyczonych pod koniec XIX wieku. Dotyczy to zwłaszcza południowej części miasta, gdzie ulice przecinają się pod kątem prostym tworząc regularne czworokąty.

Innym przejawem dziedzictwa nie tyle kolonialnego, co wynikającego z podporządkowania ówczesnej Afryki Południowo-Zachodniej (formalnie będącej terytorium mandatowym Ligi Narodów, a potem ONZ) władzom Związku Południowej Afryki (od 1961 roku RPA) i prowadzonej przez nie polityki apartheidu, jest zachowany podział miasta na dzielnice zamieszkiwane przez różne grupy rasowo-etniczne. Dotyczy to przede wszystkim powstałej jeszcze w latach 60. XX wieku dzielnicy Mondesa (w północno-wschodniej części miasta), która jest zamieszkiwana praktycznie wyłącznie przez ludność *stricte* afrykańską i tym samym może być uznana za typowe *township*.³¹ To samo dotyczy sąsiadującej z nią części miasta nazywanej Democratic Resettlement Community (uznawanej za tzw. *informal settlement*, co można przetłumaczyć jako „nielegalne osadnictwo”), która powstała w 2001 roku i która jest zamieszkiwana przez najbiedniejsze grupy społeczne (w dużej mierze imigrantów). Jednak po uzyskaniu przez Namibię niepodległości – w związku z ogólnym wzrostem poziomu zamożności mieszkańców Swakopmund – niektóre z dzielnic o wyraźnie rasowo-etnicznej wcześniej odrębności zmieniły swój charakter. Np. powstała w latach 70. dzielnica Tamariskia, która w czasach polityki apartheidu była początkowo zamieszkiwana przez tzw. Kolorodów (wcześniej mieszkających w centrum i w mającej początki jeszcze w latach 50. nadmorskiej dzielnicy Vineta), w latach 90. zaczęła być zasiedlana przez średnią klasę afrykańską, a Vineta – do chwili uzyskania przez Namibię niepodległości zamieszkiwana przez białych – jest obecnie miejscem zamieszkania także członków afrykańskiej klasy wyższej.

³⁰ Kilkadziesiąt kilometrów na wschód od Swakopmund znajduje się kopalnia odkrywkowa uranu Rössing Uranium Mine (otwarta w 1976 roku), którą oddziela od miasta pustynia Namib. Mimo że znaczna część pracowników kopalni – w 2012 roku było z nią bezpośrednio związanych ponad 2000 pracowników [Kaira 2013] – mieszka w Swakopmund i gospodarka miasta w dużym stopniu jest związana z podatkami i opłatami pochodzącymi z działalności górniczej, w krajobrazie kulturowym miasta funkcja przemysłowa jest praktycznie niedostrzegalna.

³¹ Mondesa jest zamieszkiwana przez 25 000 osób, co stanowi ok. 70% całej ludności Swakopmund [https://de.wikipedia.org/wiki/Mondesa, 15.03.2016].

Jednak szczególnie widoczne są pozostałości czasów kolonialnych w wygładzie centralnej części Swakopmund, gdzie znaczna część istniejących obecnie obiektów (budynków, pomników) została wzniesiona przez Niemców przed 1915 roku, to znaczy przed objęciem kontroli nad Niemiecką Afryką Południowo-Zachodnią przez Brytyjczyków i wojska Związku Południowej Afryki.

Tab. 3. Atrakcje turystyczne w Swakopmund wskazywane kolejno w przewodniku Lonely Planet

Atrakcje	Bezpośrednie związki z dziedzictwem kolonialnym
Woermannhaus	+
The Jetty	+
The Mole	+
Altes Amtsgericht	+
Kaiserliches Bezirksgericht (State House)	+
Bahnhof (Railway Station)	+
Marine Memorial	+
Historical Cemeteries	+
Prinzessin Rupprecht Heim	+
Alte Gefängnis	+
Hohenzollern Building	+
Litfass-Saule	+
OMEG Haus	+
Deutsche-Afrika Bank Building	+
Lighthouse	+
Franciscan Hospital	+
German Evangelical Lutheran Church	+
Old German School	+
Swakopmund Museum	+
National Marine Aquarium	-

Źródło: opracowanie własne za M. D. Firestone, A. Karlin [2010, s. 313-315].

Jednym z takich obiektów jest Woermannhaus, który zaczął być budowany w 1894 roku jako siedziba niemieckiej firmy handlowej Damara und Namaqua Handelsgesellschaft mbH (od 1909 roku Woermann, Brock & Co.). Składa się on z kilku budynków (w większości dawnych magazynów, całość została ukończona w latach 1903-1904³²), w tym wieży nazwanej Damaratum, położonych w bezpośrednim sąsiedztwie ówczesnego portu, którego pozostałością jest molo (The Jetty) z 1905 roku, a także sąsiadujące z niewielką plażą dawne nabrzeże (The Mole)³³, zamienione obecnie w nadmorską promenadę. W latach 1924, 1972 i 1976 Woermannhaus był przebudowywany, a w 1971 roku został objęty opieką konserwatorską.³⁴ Obecnie z Woermannhaus – w którym mieści się biblioteka publiczna i centrum kulturalne – sąsiaduje centrum handlowe z rozwiniętą funkcją gastronomiczno-rozrywkową (ryc. 18.).

³² <http://www.swakop.com/Swakopmund-Architecture-album/slides/WoermannHaus.html> [15.03.2016].

Po objęciu Afryki Południowo-Zachodniej mandatem Ligi Narodów, w 1921 roku obiekt został zamieniony w szkolny internat.

³³ O tym, że plaża w sąsiedztwie obecnego The Mole była tłumnie odwiedzana w czasach panowania Niemiec przez przez białych mieszkańców Swakopmund mogą świadczyć zdjęcia z epoki zamieszczone publikacji P. Hallera [2015].

³⁴ [https://de.wikipedia.org/wiki/Woermannhaus_\(Swakopmund\)](https://de.wikipedia.org/wiki/Woermannhaus_(Swakopmund)) [15.03.2016].

Ryc. 18 a i b. Swakopmund. Damaraturm w kompleksie Woermannhaus (po lewej) oraz Altes Amtsgericht (po prawej)

Źródło: fot. Anna Kowalczyk, 2016.

Innym obiektem położonym w centrum Swakopmund zarówno w czasach kolonialnych, jak i obecnie, jest pomyślany jako szkoła i budowany od 1902 roku, tzw. Altes Amtsgericht.³⁵ Został on jednak ukończony jako budynek mieszczący biura władz miasta, co zostało uwidocznione w nazwie.³⁶ W pobliżu znajduje się siedziba byłego niemieckiego sądu – Kaiserliches Bezirksgericht (zbudowany w latach 1901-1905) – który po uzyskaniu przez Namibię niepodległości stał się letnią rezydencją jej prezydenta.³⁷ Przed Kaiserliches Bezirksgericht (obecnie State House) stoi pomnik z 1908 roku upamiętniający marynarzy niemieckich, jacy zginęli w początkowym okresie podboju terenów późniejszej Niemieckiej Afryki Południowo-Zachodniej (Marine Denkmal).³⁸

Co prawda dawne Kaiserliches Bezirksgericht zachowało praktycznie swoją funkcję stając się State House, podobnie jak Altes Amtsgericht (w który nadal mieszczą się instytucje miejskie), to jednak opisany wcześniej kompleks budynków Woermannhaus ma zasadniczo inną funkcję, niż to miało miejsce w czasach panowania niemieckiego. Zmiana funkcji w stosunku do pierwotnych dotyczy także kilku innych obiektów polecanych do obejrzenia w przewodnikach turystycznych. Tak jest z budynkiem wzniesionego w latach 1901-1902 dworca kolejowego (nazywanego nadal często Bahnhof, a rzadziej – Railway Station), który w 1994 roku został zamieniony w hotel połączony z kasynem (Swakopmund Hotel & Entertainment Centre).³⁹ Również szpital Prinzessin Rupprecht Heim (ukończony w 1902 roku) został zamieniony w hotel (pod nazwą Hotel Prinzessin Rupprecht), a działający w okresie 1907-1987 inny szpital (Franciscan Hospital, pierwotnie St. Antonius Gebaude Hospital) obecnie jest budynkiem mieszkalnym. Również podany w wykazie atrakcji turystycznych (tab. 3) neobarokowy Hohenzollern Building (Hohenzollernhaus) z lat 1904-1906, kilka razy zmieniał swoją funkcję. W 1909 roku otwarto w nim hotel i dom publiczny

³⁵ <http://www.swakopmund.de/sehenswuerdigkeiten> [16.03.2016]. Natomiast według informacji podanych na stronie internetowej wydawnictwa Lonely Planet budynek Altes Amtsgericht został zbudowany w 1908 r. [<http://www.lonelyplanet.com/namibia/western-namibia/swakopmund/sights/architecture/altes-amtsgericht>, 15.03.2016].

³⁶ <http://www.swakop.com/Swakopmund-Architecture-album/slides/AltesAmpsGericht.html> [15.03.2016].

³⁷ Podobną funkcję pełnił już od 1918 r. w odniesieniu do władz Afryki Południowo-Zachodniej [<http://www.swakop.com/Swakopmund-Architecture-album/slides/KaiserlichesBezirksgericht.html>, 15.03.2016].

³⁸ <http://www.swakop.com/Swakopmund-Architecture-album/slides/MarineDenkmal.html> [15.03.2016].

³⁹ <http://www.namibweb.com/swh.htm> [15.03.2016].

(Hohenzollern Hotel), a obecnie także pełni funkcję domu mieszkalnego.⁴⁰ Do obiektów, których przeznaczenie pierwotne było inne niż ma to miejsce obecnie należy również zbudowana w latach 1903-1906 początkowa stacja linii kolejowej OMEG (OMEG-Haus, inaczej Otavi-Bahnhof).⁴¹ Od 1993 roku w jej zabudowaniach mieści się siedziba towarzystwa naukowego (Scientific Society Swakopmund/Wissenschaftlichen Gesellschaft Swakopmund) i biblioteka naukowa (Sam-Cohen-Bibliothek).⁴²

Ryc. 19 a i b. Swakopmund. Dawny szpital Prinzessin Rupprecht Heim, w którym obecnie mieści się hotel (po lewej). Pomnik upamiętniający poległych marynarzy niemieckiej floty cesarskiej (Marine Memorial) (po prawej)

Źródło: fot. Anna Kowalczyk, 2016.

Natomiast do polecanych turystom obiektów, które zachowały swoje pierwotne funkcje, a są uważane za atrakcje turystyczne, należą: ukończone w 1909 roku więzienie (Alte Gefängnis⁴³), kościół luterański (German Evangelical Lutheran Church) z 1911 roku, szkoła zbudowana w 1913 roku jako siedziba Städtische Realschule mit Grundschule (w przewodniku Lonely Planet opisana jako Old German School, obecna nazwa Namib High School),⁴⁴ latarnia morska (Lighthouse/Leuchtturm) z 1902 roku,⁴⁵ Deutsche-Afrika Bank Building z 1909 roku, który przez całą swoją historię był i jest bankiem (obecnie First National Bank, FNB), a także znajdujący się w centrum miasta słup ogłoszeniowy (Litfass-Saule) na rogu ulic Daniel Tjongarero Street i Nathaniel Maxulili Street.

Swoją funkcję pierwotną zachowały także – wymieniane wśród miejsc godnych zwiedzenia – tzw. historyczne cmentarze (Historical Cemeteries). Składają się na nie dawny cmentarz niemiecki (Old German Cemetery), którego związki z dziedzictwem kolonialnym są oczywiste, jak również sąsiadujący z nim cmentarz nazwany w publikacji Lonely Planet „African Cemetery”. W przewodniku są mu poświęcone trzy wiersze, jednak nie ma w nich informacji, iż najbardziej zaznaczonym w terenie obiektem jest pomnik wzniesiony w celu upamiętnienia ofiar represji niemieckich władz kolonialnych wobec plemion Herero i Owambo (ryc. 20).

⁴⁰ <http://www.swakop.com/Swakopmund-Architecture-album/slides/HausHohenzollern.html> [15.03.2016].

⁴¹ Otavi-Bahnhof należał do niemieckiej spółki górniczo-kolejowej Otavi Minen- und Eisenbahn Gesellschaft (OMEG).

⁴² http://www.nhc-nam.org/site_info.php?id=67&site=Otavi_Bahnhof [15.03.2016],

<https://de.wikipedia.org/wiki/Otavi-Bahnhof> [15.03.2016].

⁴³ Aczkolwiek więźniowie przebywają w innych budynkach. W dawnym budynku więzienia są mieszkania dla personelu.

⁴⁴ https://en.wikipedia.org/wiki/Namib_High_School [15.03.2016].

⁴⁵ <http://www.namibweb.com/swakopmund-lighthouse-namibia.htm> [15.03.2016].

Ryc. 20 a i b. Swakopmund. Old German Cemetery - groby żołnierzy niemieckich wojsk kolonialnych (po lewej) oraz pomnik upamiętniających ludobójstwo niemieckie na Herero i Owambo w latach 1904-1908 (po prawej)

Źródło: fot. Anna Kowalczyk, 2016.

Na zakończenie należy wspomnieć o wymienionym przez Lonely Planet wśród atrakcji turystycznych (i znajdującym się blisko latarni morskiej) prywatnym Swakopmund Museum (Museum Swakopmund, założone w 1951 roku), które zostało zbudowane na ruinach niemieckiego urzędu celnego (Kaiserlichen Hauptzollamtes zur Verfügung), a dziedzictwo kolonialne jest na swój sposób uwidocznione na jego ścianie frontowej przez napis „Alte Brauereistube”, który wskazuje, że w tym miejscu była niegdyś piwiarnia. należąca do browarów Hansa Brauerei.⁴⁶

W tym miejscu należy zwrócić uwagę na jeszcze jeden przejaw dziedzictwa kolonialnego w krajobrazie kulturowym Swakopmund. Otóż wiele budynków wzniesionych już po zakończeniu okresu zależności od Niemiec, łącznie z obiektami zbudowanymi w ostatnich latach lub będących w trakcie budowy, została zaprojektowana w stylu powodującym nieodparte skojarzenia z czasami Deutsch-Südwestafrika, czy też późniejszej Suidwes-Afrika/South-West Afrika. Chociaż kwestia ta dotyczy bardziej zjawiska postkolonializmu niż dziedzictwa kolonialnego *sensu stricto*, to jednak jest warta wzmianki, gdyż jest dostrzegalna w wyglądzie budynków, nazwach obiektów, treści napisów, kroju pisma itp.

Ryc. 21 a i b. Swakopmund. Niedawno zbudowany Hotel Europa Hof u zbiegu Bismarck Strasse i Anton Lubowski Avenue (po lewej). Nowo wzniesione pensjonat Rapmund oraz Hotel Schweizerhaus przy Bismarck Strasse (po prawej). W obu przypadkach widoczne są elementy architektoniczne budzące skojarzenia z latami Niemieckiej Afryki Południowo-Zachodniej

Źródło: fot. Anna Kowalczyk, 2016.

⁴⁶ <http://www.culturalheritage.cc/engine?app=md&service=classmanager:1150&cmd=open&id=5163&replaced=true> [15.03.2016].

Jak już wspomniano, po uzyskaniu przez Namibię niepodległości w Swakopmund zaczęły zachodzić zmiany, które można uznać za dążenie do zerwania z dziedzictwem kolonialnym. Poza zmianami w rozmieszczeniu ludności, co należy uznać za następstwo zerwania z polityką apartheidu, w centralnej części miasta doszło do zmian nazw wielu ulic, które na ogół otrzymały nazwy upamiętniające bohaterów walk o niepodległość Namibii. Jako pierwsza w 2001 roku zmieniła nazwę Kaiser-Wilhelm-Strasse, która została przemianowana na Sam Nujoma Avenue, a w 2002 roku dotychczasowa Brücken Strasse/Bruecken Straat otrzymała nazwę Libertina Amathila Avenue. W ślad za tymi zmianami nazw doszło do kolejnych i do 2016 roku 15 nazw ulic w języku niemieckim i afrikaans została zastąpiona nazwami upamiętniającymi walczących o niepodległość Namibii.⁴⁷ Jednak nie wszystkie ulice Swakopmund zostały objęte procesem tak rozumianej „dekolonizacji”, gdyż nadal znaczna ulic w mieście nosi nazwy nadane w okresie kolonialnym (np. Bismarck Strasse, Linden Strasse, Estorff Strasse) lub w latach podporządkowania Afryki Południowo-Zachodniej Związkowi Południowej Afryki, a potem RPA.

Ryc. 22 a i b. Swakopmund. Tabliczka z adresem na budynku przy Bismarck Strasse (po lewej). Nawiązująca wyraźnie do czasów kolonialnych nazwa hotelu Hotel Zum Kaiser (po prawej). Należy zwrócić uwagę, że uwidocznione na zdjęciach napisy mają krój pisma (pismo gotyckie, *Gebrochene Schrift*), jaki przestał obowiązywać w Niemczech w 1941 roku, co można interpretować jako świadome nawiązywanie do przeszłości kolonialnej
Źródło: fot. Anna Kowalczyk, 2016.

Innym z symboli zmian zachodzących w Swakopmund po uzyskaniu przez Namibię niepodległości było otwarcie w 1995 roku oceanarium National Marine Aquarium of Namibia,⁴⁸ które w wykazie atrakcji turystycznych proponowanych przez Lonely Planet do zobaczenia znalazło się na ostatnim miejscu (tab. 3).

Wnioski z przeprowadzonych badań

Przeprowadzone badania wykazały, że we wszystkich trzech miastach dziedzictwo kolonialne jest głównym czynnikiem podnoszącym ich atrakcyjność w kontekście turystyki miejskiej. W mniejszym stopniu dotyczy to Bandżul, ale w Saint-Louis – a zwłaszcza w Swakopmund – obiekty pochodzące z czasów zależności kolonialnej lub nawiązujące

⁴⁷ Nie tylko Afrykańczyków. Np. Anton Lubowski (jego nazwiskiem została nazwana Lazarett Strasse) był białym Afrykanem, który w latach 80. był prawnikiem SWAPO.

⁴⁸ <http://knownamibia.com/locations/swakopmund> [25.03.2016].

do okresu kolonialnego w historii dzisiejszych Gambii, Namibii i Senegalu, są traktowane, jako warte szczególnego polecenia zagranicznym turystom.

Komentując otrzymane wyniki należy zwrócić uwagę na kilka kwestii pozwalających lepiej zrozumieć badany problem.

Po pierwsze, wszystkie trzy miasta zostały założone przez Europejczyków i stanowiły istotne ośrodki w sieci osadniczej powstającej na podbijanych ziemiach. Dwa z nich (Saint-Louis i Swakopmund) założono po to, aby realizować cele związane z podbojami kolonialnymi. W przypadku Saint-Louis było to związane z dochodowym wówczas niewolnictwem. Bandżul założono kolei, by ze zdelegalizowanym już wówczas niewolnictwem walczyć i jednocześnie umacniać pozycję Brytyjczyków na ziemiach wokół ujścia Gambii. Oznacza to, iż wszystkie opisane miasta spełniają kryteria niezbędne, aby uznać je za takie, w których dziedzictwo kolonialne występuje *ex definitione*.

Po drugie, zakładane miasta były lokowane na obszarach o niewielkim zaludnieniu i braku osadnictwa miejskiego. Nawet w „afrykańskim” znaczeniu tego terminu. Obecna Gambia, Namibia czy Senegal były w czasach przybycia kolonizatorów z Europy zamieszkiwane przez ludy pasterskie i pastersko-rolnicze, które nie stworzyły miast przypominających miasta Hausa i Joruba w dzisiejszej Nigerii czy miasta arabskie (które również można uznać za mające cechy miast kolonialnych) na wybrzeżu Afryki Wschodniej. Oznacza to, że przed przybyciem Europejczyków w miejscach, gdzie obecnie jest Bandżul i Saint-Louis były, co najwyżej niewielkie wioski, a w przypadku Swakopmund tereny te były praktycznie całkowicie niezaludnione. Tym samym, trudno mówić o materialnych atrakcjach turystycznych sprzed okresu kolonialnego. Również w odniesieniu do atrakcji niematerialnych możliwości ich przetrwania w Bandżul czy Saint-Louis do czasów współczesnych były ograniczone chociażby z powodu zniszczenia występujących tu dawniej struktur społeczno-politycznych i społeczno-kulturowych przez wywóz niewolników, szerzenie chrześcijaństwa oraz świadomą politykę kolonialną.

Po trzecie, zdecydowanie największą grupę wśród turystów odwiedzających Gambię, Namibię czy Senegal – pomijając „turystykę” zarobkową – stanowią przybysze z Europy i Ameryki Północnej.⁴⁹ Inaczej mówiąc, przybysze z tego samego kręgu kulturowego co kolonizatorzy brytyjscy, francuscy i niemieccy. Często są to „potomkowie” kolonizatorów, jak ma to miejsce w przypadku Namibii. Słusznie zauważył to P. Theroux, pisząc „Poznałem hanowerczyka, który od trzydziestu lat rokrocznie wyjeżdżał na zimę do Swakopmundu. Bywał więc tam również w okresach niepokojów i wojny domowej, ale zawsze dostawał swoje słońce, piwo i sznyce” [Theroux 2016, s. 121]. Chociaż tego rodzaju turyści (uprawiający raczej „turystykę” sentymentalną, a nie poznawczą) nie są „grupą targetową” przewodników Lonely Planet, tym niemniej można przyjąć, że przedstawiany w nich obraz świata jest taki „jaki powinien być”, a nie taki „jaki jest”. A więc jeżeli Swakopmund jest spostrzegany jako symbol nostalgicznej turystyki z Niemiec, jako główne atrakcje turystyczne powinny być wymieniane pozostałości czasów Deutsch-Südwestafrika, a nie np. odwiedzanie wspomnianej dzielnicy Mondesa i Democratic Resettlement Community, podczas której można zrobić zakupy w Surprise Arts & Craft Centre, a także spotkać się z mieszkańcami i poznać tradycje ludów Damara, Herero, czy Owambo.⁵⁰ Jednak patrząc realnie na przedstawiony wyżej problem należy zdawać sobie sprawę, że w tym co można uznać w marketingu turystycznym za *mainstream*, zaspokajanie potrzeb turystów pragnących zobaczyć (i zostawić pieniądze) w dzielnicach typu Mondesa stanowi margines

⁴⁹ W odniesieniu do Gambii i Senegalu wspominają o tym S. Kulczyk i A. Bajtyngier [2012, s. 71], podając, że w pierwszym przypadku najczęściej turystów przyjeżdża z Wielkiej Brytanii, a w drugim - z Francji. Do Namibii, poza „turystami” zarobkowymi z państw ościennych, najczęściej osób przyjeżdża z RPA oraz z Niemiec.

⁵⁰ <http://www.viator.com/tours/Swakopmund/Township-Tour-of-Swakopmund/d5541-2382SS1> [25.03.2016]; <http://www.travelnewsnamibia.com/featured-stories/swakopmund-namibia-mondesa-township-tour> [25.03.2016].

działań na rzecz dążeń do dostarczenia satysfakcji turystom chcącym zobaczyć dawne koszary niemieckie, czy odbyć spacer po molo z 1905 roku.⁵¹ W tym miejscu należy wyraźnie stwierdzić, że powyższa opinia nie jest w żadnej mierze sądem wartościującym – jest jedynie stwierdzeniem faktu.

Zakończenie

W przedstawionym tekście starano się wykazać, że mimo wyraźnie sformułowanej retoryki przez rządy i elity państwa pokolonialnych (jak również zdecydowaną większość historyków i polityków w byłych mocarstwach kolonialnych) uznającej czasy zależności kolonialnej za niechlubny okres w historii światowej, w wielu państwach będących jeszcze w XX wieku terytoriami zależnymi dziedzictwo kolonialne jest ważnym elementem atrakcyjności turystycznej. Dotyczy to przede wszystkim miast, gdyż większość z nich była zakładana przez kolonizatorów. Ponieważ znaczna część turystów odwiedza miasta, nic dziwnego, że w przewodnikach turystycznych i działaniach marketingowych promujących turystykę do krajów Azji, czy Afryki, wiele miejsca poświęca się obiektom, które należy uznać za dziedzictwo kolonialne.

Ten swoisty paradoks dotyczy zwłaszcza krajów Afryki Subsaharyjskiej, gdyż tereny te przed przybyciem Europejczyków były z reguły zamieszkiwane przez ludy pasterskie lub pastersko-rolnicze. Oznaczało to, iż przed założeniem przez przybyszów z Europy kolonii, na obszarach tych na ogół nie było miast, a co najwyżej większe skupiska ludności, które i z racji charakteru zabudowy i ze względu na źródło utrzymania mieszkańców bardziej przypominały wsie niż ośrodki typu miejskiego.

W prezentowanym wyżej artykule przedstawiono wyniki badań przeprowadzonych na początku 2016 roku w Gambii, Namibii i Senegal. Mimo że każde z tych państw powstało na terenach objętych w XIX-XX wieku różnymi modelami kolonializmu (brytyjski w Gambii, niemiecki i w pewnym stopniu nawiązujący do brytyjskiego, model południowoafrykański w Namibii, oraz model francuski w Senegal), różnią się między sobą rozwiązaniami ustrojowo-prawnymi, są zamieszkiwane przez różne pod względem kulturowym ludy (praktycznie islamskie Gambia i Senegal, na ogół protestancka Namibia), jak również wykazują zróżnicowany poziom rozwoju społeczno-gospodarczego (zdecydowanie najwyższy z Namibii), ich cechą wspólną jest znacząca rola w działaniach związanych z promocją turystyki dziedzictwa kolonialnego.

W tym miejscu należy postawić pytanie: czy jest możliwe odejście od polityki nawiązującej do dziedzictwa kolonialnego i podjęcie działań, w których silniej byłyby zaznaczone treści o charakterze „afrykańskim” (narodowym). Przykład Bandżul dowodzi, że w Gambii działania takie są już podejmowane, aczkolwiek nie są one jeszcze w stanie „przesłonić” śladów pokolonialnych. Działania takie są coraz częściej prowadzone także w Namibii, przy czym dotyczą one głównie stołecznego Windhoek oraz – o czym już wspomniano – Swakopmund.

W wydawanym przez namibijską narodową organizację turystyczną (Namibia Tourism Board) informatorze „Namibia – a diverse and rich cultural heritage” [b.r.w.], na jego

⁵¹ W tym miejscu warto zwrócić uwagę na pytanie, jakie się pojawiło na forum internetowym użytkowników Lonely Planet w maju 2014 roku. Jeden z internautów zapytał, czy ktoś może polecić mu firmę zajmującą się organizowaniem wycieczek po *township* Katutura w Windhoek. Mimo upływu dwóch lat pytający otrzymał zaledwie jedną odpowiedź z adresem poczty elektronicznej osoby będącej couchsurferem i mieszkającej w Katutura. Brak ustosunkowania się do zadanego pytania przez większą liczbę forumowiczów może być potraktowane, jako brak zainteresowania ze strony użytkowników Lonely Planet miejscami leżącymi „poza utartymi szlakami”, jak Katutura, czy Mondesa [https://www.lonelyplanet.com/thorntree/forums/africa/namibia/katutura-township-tour-windhoek?page=1#post_21344031, 25.03.2016].

pierwszych stronach można znaleźć informacje o Windhoek, przy czym część z nich dotyczy inicjatywy *Penduka* (w języku angielskim „Wake up!”, co można tłumaczyć jako „Przebudźcie się!”).⁵² Inicjatywa ta powstała w „afrykańskiej” dzielnicy Katutura i skupia kobiety, które zajmują rękodziełem oraz sprzedają artykułów chętnie nabywanych przez zagranicznych turystów. Ruch *Penduka* zdobył duże uznanie u kobiet Owambo, Herero, czy Damara, czego świadectwem może być sprzedaż w kilku miejscach w Windhoek i we Swakopmund (we wspomnianym wcześniej centrum handlowym *Woermannhaus*) nawiązujących do miejscowych tradycji tkanin, biżuterii, odzieży itp.. Co więcej, aktywistki *Penduka* organizują dla turystów spotkania z wytwórcami oraz wycieczki po *township* Katutura, w trakcie których, m.in. odwiedza się nie tylko tradycyjne bary (*shebeen*), gdzie można spróbować afrykańskich potrawy ale także prywatne domy, gdzie można porozmawiać z mieszkańcami o ich życiu codziennym.

Jednak znacznie lepszym świadectwem działań namibijskich na rzecz stopniowego odchodzenia w promocji turystycznej od przedstawiania dziedzictwa kolonialnego jest zawartość treści publikacji „Namibia – conferencing and meeting facilities” [b.r.w.]. Jak wynika z jej tytułu, dotyczy ona oferty namibijskiej w zakresie turystyki kongresowej. Jednak w części zatytułowanej „Place of interest in Windhoek” – która znajduje się tuż za przedstawieniem obiektów pozwalających na organizowanie konferencji, sympozjów itd. – już w pierwszym zdaniu jest licząca dwie strony informacja o wspomnianej dzielnicy Katutura, która jest reklamowana jako „...podróż pozwalająca odkryć dźwięki i zapachy Afryki (...journey for discovering the sounds and smells of Africa”). Poza opisem wspomnianej już inicjatywy *Penduka*, wśród różnych informacji poświęconych temu *township* jest opis trasy Katutura Heritage Route, która prowadzi m.in. przez cmentarz Old Location (gdzie jest pomnik-mauzoleum poświęcony zabitym podczas tłumienia demonstracji mieszkańców niezgadzających się na przesiedlenie do Katutura), różne części *township*, „pchli targ” Oshetu Market i inne obiekty mogące zainteresować turystów przyjeżdżających do Windhoek.⁵³

Na zakończenie wypada postawić pytanie: czy tego rodzaju inicjatywy – polegające na stopniowym odchodzeniu w miejskiej polityce turystycznej od promowania obiektów związanych z dziedzictwem kolonialnym na rzecz promowania współczesności – mają szanse powodzenia? Wydaje się, że tak. Przeprowadzone w Kapsztadzie (RPA) przez R. George’a i I. Booyens badania wykazały m.in., że 73% uczestników wycieczek organizowanych w ramach *township tourism* czuło się w odwiedzanych miejscach bezpiecznie, co sprawiło, że 82% respondentów wysoko oceniło wycieczkę, a 83% stwierdziło, że będą polecać tę formę turystyki miejskiej innym osobom [George, Booyens 2014, s. 461]. Możliwe więc, że w kolejnych edycjach przewodników dla zagranicznych turystów (nie tylko *Lonely Planet*) obiekty oraz inicjatywy w rodzaju galeria sztuki *Les Ateliers Tësss* i festiwal *Les Fanals* (w Saint-Louis), trasy turystycznej Katutura Heritage Route (w Windhoek) oraz trwającej cztery godziny wycieczki po *township* Mondesa i Democratic Resettlement Community (w Swakopmund) zajmą więcej miejsca niż obecnie. Gdyby tak się stało, spełniony zostałby cel zawarty w tytule książki S. Kulczyk i A. Bajtyngier [2012] – „Świadomi i pomocni. W stronę odpowiedzialnej turystyki...”.

⁵² Ruch *Penduka* powstał w 1992 roku, a więc niedługo po uzyskaniu przez Namibię niepodległości [http://www.afreaka.com.br/english/20-years-of-penduka, 20.03.2016].

⁵³ Co może wydawać się – z racji tytułu – dziwne, również autorzy publikacji „Namibia – conferencing and meeting in the wilderness” [b.r.w.] zachęcają do odwiedzania dzielnicy Katutura.

Bibliografia

- Ashworth G. J., 1989, *Tourism accommodation and the historic city*, „Built Environment”, vol. 15, no. 2, s. 92-100
- Ashworth G. J., 1992, *Is there an urban tourism?*, „Tourism Recreation Research”, vol. 17, no. 2, s. 3-8
- Corkery C. K., Bailey A. J., 1994, *Lobster is big in Boston: postcards, place commodification, and tourism*, „GeoJournal”, vol. 34, no. 4, s. 491-498
- Cywiński P., 2013, *Edward Said czyta Lonely Planet*, „Post-turysta”, 5/50, <http://post-turysta.pl/artykul/edward-said-czyta-lonely-planet> [15.03.2016]
- Dłużewska A., 2009, *Społeczno-kulturowe dysfunkcje turystyczne w krajach islamu*, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa
- Firestone M. D., Karlin A., 2010, *Botswana & Namibia. Lonely Planet*, Lonely Planet Publications Pty. Ltd., Footscray, Victoria – Oakland, CA – London
- George R., Booyens I., 2014, *Township tourism demand: tourists' perceptions of safety and security*, „Urban Forum”, vol. 25, no. 4, s. 449-467
- Gheusi, P.-B., 1922, *Galliéni, 1849-1916*, E. Fasquelle, Paris, <https://archive.org/details/gallini184919100gheuuoft> [25.03.2016]
- Haller, P., 2015, *Swakopmund in alten Ansichten. 100 Jahre 1892 mit 48 Bildern und 1 Karte*, 4. Auflage 2501-2650 April 2015, Herausgeber Peter's Antiques, Swakopmund
- Hughes H., 2003, *Arts, entertainment and tourism*, Butterworth-Heinemann, Oxford – Burlington.
- Kane K., 2009, *The Gambia & Senegal. Lonely Planet*, Lonely Planet Publications Pty. Ltd, Footscray, Victoria – Oakland, CA – London, s. 89-96
- Kowalczyk A., 2009, *Stacje górskie – ich geneza i ewolucja / 'Mountain resorts' – origins and evolution*, „Turyzm/Tourism”, 19, nr 12, s. 33-42/33-41
- Kulczyk S., Bajtyngier A., 2012, *Świadomi i pomocni. W stronę odpowiedzialnej turystyki. Przykłady z Nigru i Sierra Leone*, Polska Akcja Humanitarna, Warszawa
- La fundación de las ciudades Hispanoamericanas*, <http://www.arquba.com/monografias-de-arquitectura/la-fundacion-de-las-ciudades-hispanoamericanas> [25.03.2016]
- Law C. M., 1993, *Urban tourism: attracting visitors to large cities*, Mansell, London
- Lew A. A., 1987, *English speaking tourists and the attractions of Singapore*, „Singapore Journal of Tropical Geography”, vol. 8, no. 1, s. 44-59
- Lew A. A., 1991, *Place representation in tourist guidebooks: an example from Singapore*, „Singapore Journal of Tropical Geography”, vol. 12, no. 2, s. 124-137
- Lloyd T., 2012, *Dzieje imperium brytyjskiego*, Bellona, Warszawa
- Namibia – a diverse and rich culture*, b.r.w., Namibia Tourism Board, Windhoek
- Namibia – conferencing and meeting facilities*, b.r.w., Namibia Tourism Board, Windhoek
- Namibia – conferencing and meeting in the wilderness*, b.r.w., Namibia Tourism Board, Windhoek
- Piłasiewicz S., 2008, *Gambia*, [w:] Łazowski Z. (red.), *Państwa Afryki Zachodniej TOM II*, Wydawnictwo Towarzystwa Polsko-Nigeryjskiego, Warszawa, s. 181-210
- Piłasiewicz S., 2008, *Senegal*, [w:] Łazowski Z. (red.), *Państwa Afryki Zachodniej TOM II*, Wydawnictwo Towarzystwa Polsko-Nigeryjskiego, Warszawa, s. 401-440
- Pinkwart M., Pinkwart S., 2013, *Gambia kraina uśmiechu*, National Geographic Society, Warszawa
- Saho B., Roberts B., 2001, *„Walking Tour of Banjul” A history of Major Architectural Works*, Kent Hall Press, St. Mary's College of Maryland, s. 89-98. <http://www.smcm.edu/gambia/wp-content/uploads/sites/31/2015/03/walking-tour-of-banjul.pdf> [29.03.2016].
- Sheikh, M. O., 2009, *Lahore Cantonment*, http://www.webcitation.org/query?url=http://www.geocities.com/momers_termpapers/ss153LahoreCantonment.htm&date=2009-10-26+02:56:58, 25.03.2016)
- Sieg C., 2013a, *The Gambia*, [in:] Ham A., (ed.), *West Africa. Lonely Planet.*, Lonely Planet Publications Pty. Ltd, Footscray, Victoria – Oakland, CA – London, s. 154-156
- Sieg C., 2013b, *Senegal*, [in:] Ham A., (ed.), *West Africa. Lonely Planet.*, Lonely Planet Publications Pty. Ltd, Footscray, Victoria – Oakland, CA – London, s. 337-339
- Sinou A., 1993, *Comptoirs et villes coloniales du Sénégal : Saint-Louis, Gorée, Dakar*, Karthala ORSTOM, Paris, s. 18-51, 81-224, 244-248, 285-299
- The Cantonments Act, 1924*, Act no. II of 1924, 16th February, 1924, <http://pakistancode.gov.pk/UY2FqaJw2-apaUY2Fqa-ap2Z-sg-jjjjjjjjjjjj-con-3576> [25.03.2016]

- Theroux P., 2016, *Ostatni pociąg do zona verde. Łądem z Kapsztadu do Angoli*, Wydawnictwo Czarne, Wołowiec
- Tolkien J. R. R., 1997, *Hobbit czyli tam i z powrotem*, Wydawnictwo Iskry, Warszawa
- Vitruvii, M. Pollionis, b.r.w., *De architectura*, <http://www.thelatinlibrary.com/vitruvius.html> [25.03.2016]
- Wall G., Sinnott J., 1980, *Urban recreational and cultural facilities as tourist attractions*, „The Canadian Geographer”, vol. 24, no. 1, s. 50-59
- Zmyślony P., 2015, *Funkcja turystyczna w procesie internacjonalizacji miast*, Seria – monografie, 24, Wydawnictwo „PROKSENIA”, Poznań – Kraków.

Strony internetowe

- <http://knownamibia.com/locations/swakopmund> [25.03.2016]
- <http://www.afreaka.com.br/english/20-years-of-penduka> [20.03.2016]
- <http://www.culturalheritage.cc/engine?app=md&service=classmanager:1150&cmd=open&id=5163&replaced=true> [15.03.2016]
- <http://www.fr.allafrica.com/stories/201108161550.html> [28.03.2016]
- <http://www.lonelyplanet.com/namibia/western-namibia/swakopmund/sights/architecture/altes-amsgericht>, [15.03.2016]
- <http://www.namibweb.com/swakopmund-lighthouse-namibia.htm> [15.03.2016]
- <http://www.namibweb.com/swh.htm> [15.03.2016]
- <http://www.ndarbuzz.blogspot.com/2015/03/inauguration-du-crds-et-du-rognat-sud.html> [28.03.2016]
- http://www.ndarinfo.com/Historique-du-Lycee-des-Jeunes-filles-Ameth-Fall_a5305.html [28.03.2016]
- http://www.nhc-nam.org/site_info.php?id=67&site=Otavi_Bahnhof [15.03.2016]
- <http://www.pewforum.org/2014/04/04/religious-diversity-index-scores-by-country/> [01.04.2016]
- <http://www.polityka.pl/tygodnikpolityka/swiat/1643998,1,prezydent-gambii-oglosil-kraj-republika>
- <http://www.swakop.com/Swakopmund-Architecture-album/slides/AltesAmpsGericht.html> [15.03.2016].
- <http://www.swakop.com/Swakopmund-Architecture-album/slides/HausHohenzollern.html> [15.03.2016]
- <http://www.swakop.com/Swakopmund-Architecture-album/slides/KaiserlichesBezirksgericht.html>, [15.03.2016]
- <http://www.swakop.com/Swakopmund-Architecture-album/slides/MarineDenkmal.html> [15.03.2016]
- <http://www.swakop.com/Swakopmund-Architecture-album/slides/WoermannHaus.html> [15.03.2016]
- <http://www.swakopmund.de/sehenswuerdigkeiten> [16.03.2016]
- <http://www.theguardian.com/world/2013/oct/03/gambia-quits-commonwealth-yahya-jammeh> [31.03.2016]
- <http://www.travelnewsnamibia.com/featured-stories/swakopmund-namibia-mondesa-township-tour> [25.03.2016]
- <http://www.viator.com/tours/Swakopmund/Township-Tour-of-Swakopmund/d5541-2382SS1> [25.03.2016]
- <https://de.wikipedia.org/wiki/Otavi-Bahnhof> [15.03.2016]
- [https://de.wikipedia.org/wiki/Woermannhaus_\(Swakopmund\)](https://de.wikipedia.org/wiki/Woermannhaus_(Swakopmund)) [15.03.2016]
- <https://en.wikipedia.org/wiki/Banjul> [08.04.2016]
- <https://en.wikipedia.org/wiki/Barrackpore> [25.03.2016]
- https://en.wikipedia.org/wiki/Namib_High_School [15.03.2016]
- <https://fr.wikipedia.org/wiki/Bidonville> [25.03.2016]
- https://fr.wikipedia.org/wiki/Saint-Louis_%28S%C3%A9n%C3%A9gal%29 [05.03.2016]
- https://www.lonelyplanet.com/thorntree/forums/africa/namibia/katutura-township-tour-windhoek?page=1#post_21344031 [25.03.2016]
- islamska.read [31.03.2016]

Colonial heritage as an attraction for urban tourism

Key words: colonial heritage, tourist attractiveness, urban tourism, Sub-Saharan Africa.

Abstract

Colonial heritage, understood as material and immaterial legacy of European rule over vast majority of world's inhabited areas, is an interesting subject for scientific discussion for researchers focused on tourism. The aspect which seems to be particularly engaging, is a significant, if not dominant influence of colonial heritage on cities – main places of contemporary tourism concentration. The aim of this article is the analysis of three case studies in sub-Saharan Africa: Saint-Louis in Senegal, Banjul in Gambia and Swakopmund in Namibia and demonstration of dominant influence of colonial heritage on urban tourism mentioned above. Reflections on the scale and scope of examined phenomenon is enriched with the analysis of tourist attractions suggested by the Lonely Planet, which is now among the most recognizable and therefore influential guides in the world. Main part of the article concerning study of three cities is preceded by analysis of the impact of colonial heritage on the spacial-functional structure of towns and the attempt to define the phenomenon of urban tourism.